

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRIRODOSLOVNO-MATEMATIČKI FAKULTET
GEOGRAFSKI ODSJEK

Tvrtko Pleić - Vedran Glasnović
**PERCEPCIJA BALKANA MEĐU ZAGREBAČKIM I MARIBORSKIM STUDENTIMA
GEOGRAFIJE**

Zagreb, 2017.

Ovaj rad izrađen je na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod mentorstvom doc.dr.sc. Vedrana Prelogovića i dr.sc. Petre Radeljak Kaufmann i predan je na natječaj za dodjelu Rektorove nagrade u akademskoj godini 2016./2017.

POPIS KORIŠTENIH KRATICA

PMF	Prirodoslovno-matematički fakultet u Zagrebu
FFZg	Filozofski fakultet u Zagrebu

SADRŽAJ

1. Uvod	5
1.1. Svrha i predmet istraživanja	5
1.2. Pregled dosadašnjih istraživanja	6
1.3. Ciljevi, zadaci i hipoteze	7
1.4. Metodologija istraživanja	8
1.4.1. Uzorak	8
1.4.2. Anketni upitnik	10
2. Teorijski okvir	12
2.1. Balkan, Balkanski poluotok, Zapadni Balkan i Hrvatska	12
2.2. Identitet regije	16
2.3. Socijalna konstrukcija regije	18
2.4. Vernakularna regija	21
3. Pojmovne i prostorne percepcije Balkana	22
3.1. Komparativna analiza	37
4. Zaključak	40
Zahvala	42
Literatura	43
Sažetak	46
Summary	47
Prilozi	48

1. UVOD

U različitim diskurzivnim oblicima prisutnim u javnoj sferi hrvatskoga društva često se mogu čuti pojmovi kao što su *Balkan*, *Balkanski poluotok*, *balkanski/balkanska/balkansko*. Međutim, na pitanja što označava pojam Balkan, koji se prostor pod tim pojmom percipira, što podrazumijeva te kakve doživljaje izaziva Balkan - jednostavno rečeno *Što Balkan zapravo jest?* - odgovori su sve samo ne jednoznačno određeni.

Balkan i njegove izvedenice u Hrvatskoj često poprimaju negativne konotacije; on označava ono od čega se bježi, nešto čemu Hrvatska ne pripada. Njegovo prostorno poimanje nije jasno i konzistentno. Balkan poprima prostornu dimenziju ovisno o svakoj individui, čime pojedinac formira vernakularnu regiju - misaonu konstrukciju. Postojanje te regije kao ponajprije misaone konstrukcije s prostornim obilježjima legitimira geografiju kao jednom od znanosti koja se treba baviti *problemom* Balkana unutar svojih znanstvenih (sub)disciplina.

Zanimanje za problematiku konstrukcije i percepcije pojma *Balkan* potaklo je na istraživanje ove teme pri čemu se željelo ponajprije ispitati kako *Balkan* percipiraju studenti geografije dvaju odsjeka - Geografskog odsjeka Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Odjela za geografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mariboru.

Rad je tematski strukturiran u tri međusobno povezane cjeline - u prvoj je obrazložen značaj istraživanja i doprinos proučavanju navedene problematike, u drugom dijelu objašnjavaju se ključni pojmovi i koncepti kako bi se bolje razumio *meritum* Balkana, dok su u trećem prikazani i analizirani rezultati provedenog istraživanja i njihovo objašnjenje, pristupajući problematici interdisciplinarno, ali i transdisciplinarno.

1.1. SVRHA I PREDMET ISTRAŽIVANJA

Balkan kao fenomen predmet je proučavanja različitih struka, a jedna od njih je svakako geografska. Izučavanje Balkana u geografiji može biti predmet istraživanja imaginativne geografije, kulturne geografije te regionalne geografije Europe. Ovim radom želi se dati prilog proučavanju balkanske tematike ponajprije s geografskog aspekta. Osnovni predmet istraživanja jest pojmovna i prostorna percepcija Balkana, odnosno kako ga percipiraju studenti geografije dvaju odsjeka za geografiju -

zagrebačkog i mariborskog, a koji se tijekom svojega studija susreću s pojmovima *Balkan*, *Balkanski poluotok* i ostalim izvedenicama te kako oni reagiraju na sam pojam *Balkana*.

1.2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Fenomen Balkana, iako uvijek intrigantan i popularan, u hrvatskom akademskom diskursu nije ostavio veći broj publiciranih radova domaćih autora, posebice geografskih. Osim članka Mirele Slukan Altić u kojem se problematizira pojam Balkana, Zapadnog Balkana te Hrvatska na Balkanu, problematikom Balkana bavili su se još neki autori. Tako se Pavić (2008) bavio pitanjem sjeverne međe i granice Balkanskog poluotoka te je objavljivao znanstveno-popularne članke u različitim novinskim izdanjima, a najznačajniji su objavljivani u Hrvatskom slovu, Vjesniku, Večernjem listu. Cvitanović (2009) se bavio pitanjem (re)konstrukcije balkanskog identiteta kroz popularnu glazbu, Rihtman Auguštin (1997) bavila se hrvatskom odbojnošću prema Balkanu u 1990-im, a Laura Šakaja (2001) ispitala je stereotipe o Balkanu kod mladih Zagrepčana. Jurić (2014) izučavao je tretiranje Balkana i odnos Hrvatske i Balkana kroz analizu osnovnoškolskih udžbenika povijesti u razdoblju 1992 - 2012. Katarina Luketić (2013) izdala je u obliku monografije knjigu *Balkan: od geografije do fantazije* koja je koncipirana kao i knjiga Marije Todorove *Imaginarni Balkan*, ali iz hrvatske perspektive. Ukoliko se izjednači Balkan i Jugoistočna Europa, popis je nešto dulji, a tematika slična. Indikativno je i da u Hrvatskoj ne postoji niti jedna institucija koja u svojem imenu ima pojam *Balkan* ili njegove izvedenice.¹ Simplificirajući, teme koje su zanimale hrvatske autore bile su vezane uz pokušaje definiranja granica Balkanskog poluotoka, geopolitiku Balkana i balkanski identitet.

Od stranih autora, prijevodi na hrvatski dvoje autora neizostavni su pri istraživanju Balkana - to je knjiga Marije Todorove *Imaginarni Balkan* (2015) te knjiga Marka Mazowera (2003) *Balkan: kratka povijest*. U ovom radu, kako bi se dobila i slovenska perspektiva Balkana, korištena je i knjiga Jerneja Zupančiča (2015) *Geografija Balkana in njegovega obrobja*, jedna od rijetkih knjiga posvećena Balkanu s geografskim pristupom.

¹ Primjerice, u Bosni i Hercegovini postoji *International institute for Middle East and Balkan Studies*, a u Republici Srbiji pod okriljem SANU-a djeluje *Balkanološki institut*.

Na Sveučilištu u Zagrebu, balkanska tematika obrađuje se ili je se dotiče na kolegijima *Geografija Jugoistočne Europe*, *Geografija Europe*, *Politička geografija* (na Geografskom odsjeku PMF-a), na kolegijima *Europske regije i hrvatska povijest srednjeg vijeka*, *Europske regije i hrvatska povijest ranog novog vijeka*, *Europske regije i hrvatska povijest 19. stoljeća*, *Hrvatska povijest ranog novog vijeka*, *Hrvatska povijest 1918.-1945.*, *Hrvatska povijest nakon 1945.*, *Europska i svjetska povijest ranog novog vijeka*, *Europska i svjetska povijest 19. stoljeća*, *Europska i svjetska povijest 1918.-1945.*, *Europska i svjetska povijest nakon 1945.* te niza kolegija vezanih uz povijest Osmanskog Carstva i Jugoistočne Europe (na Odsjeku za povijest FFZg-a), na ekvivalentima gore navedenih povijesnih kolegija na Odsjeku za povijest Hrvatskih studija te na Fakultetu političkih znanosti u okviru kolegija *Politička geografija i geopolitika*, *Europeanization in the Western Balkans*, *EU Enlargement and Europeanisation of Croatia* i *Politics and Society in Southeast Europe* (Preddiplomski studij Geografije n.d.; Jednopedmetni studij Povijesti, n.d.; Izborni kolegij 2016-2017, n.d.; Nastavnici i predmeti, n.d.; Preddiplomski studij Politologije, n.d., Diplomski studij Politologije, n.d.).

1.3. CILJEVI, ZADACI I HIPOTEZE

Osnovni ciljevi ovog rada su:

1. ustanoviti kako se Balkan prostorno percipira
2. ispitati koje asocijacije izaziva Balkan
3. ustanoviti kako se isprepliće individualni identitet s identitetom regije
4. ispitati je li Balkan prvenstveno misaoni konstrukt koji prostorno individua određuje na temelju svojih spoznaja, stavova, vrijednosti sudova i ostalih determinanti, a koji u konačnici stvaraju vernakularnu regiju.

Shodno određenim ciljevima, dva su temeljna zadatka ovog istraživanja:

1. teorijski i empirijski dokazati da je Balkan prije svega vernakularna regija
2. empirijski pokazati da se međe Balkana razlikuju od individue do individue, kao i kod svake druge (vernakularne) regije.

Prije samog istraživanja, a na temelju ranijih spoznaja i istraživačkih interesa, postavljene su sljedeće radne hipoteze, a prema kojima je oblikovan anketni upitnik:

1. Zagrebački studenti geografije uglavnom navode negativne asocijacije vezane uz Balkan te izražavaju slaganje s ponuđenim negativnim asocijacijama, odnosno neslaganje s pozitivnim asocijacijama vezanim uza nj.
2. Zagrebački studenti ne smatraju Hrvatsku dijelom Balkana, kao i što negiraju izjavu da je Balkan ugrađen u njihov identitet.
3. Mariborski studenti geografije navode različite asocijacije vezane uz Balkan, a koje nisu dominantno pozitivne ili negativne, te ne postoji jasan stav na ponuđene asocijacije vezane uz Balkan.
4. Mariborski studenti Balkan prostorno percipiraju kroz prizmu bivše jugoslavenske države te izrazito vezuju Hrvatsku uz Balkan.
5. Kod zagrebačkih ispitanika postoje izrazite razlike u označavanju sjeverne međe Balkana, a kao posljedica različite percepcije Hrvatske unutar Balkana, ovisno o stavovima vezanima uz Balkan.
6. Mariborski ispitanici dominantno postavljaju sjevernu među Balkana tako da je pod pojmom Balkan uključena i Hrvatska.
7. Razlike u istočnim i južnim međama Balkana među zagrebačkim i mariborskim ispitanicima su minorne, odnosno postoji oko istočnih i južnih međa postoji suglasje.

1.4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Kako bi se provjerile hipoteze, kao metoda istraživanja izabrana je anketna metoda s različitim vrstama pitanja. Anketno istraživanje provedeno je u razdoblju od 13. do 15. ožujka 2017. godine među studentima geografije na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te među studentima Odjela za geografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mariboru.

1.4.1. UZORAK

Uzorak obuhvaća studente geografske struke u Zagrebu i Mariboru koji se tijekom svog fakultetskog obrazovanja susreću s geografskim pristupom u objašnjavanju Balkana, ponajprije kroz kolegije koji obrađuju geografiju Europe,

kulturnu geografiju te principe regionalizacije. Zagrebački i mariborski studenti geografije kao ispitanici čine zanimljiv uzorak iz više razloga - većina studenata koji su upisani u 1., 2. ili 3. godinu preddiplomskog studija rođeni su 1995., 1996., 1997. i 1998. godine, odnosno u vremenu kada su države Hrvatska i Slovenija bile samostalne te nisu imali izravan doticaj s Jugoslavijom s kojom se često povezuje Balkan. Nadalje, njihova dob ukazuje da se još uvijek nalaze u razdoblju izgradnje identiteta (ur. Lerner i dr., 2004), a prostor jest jedan od determinativnih čimbenika izgradnje identiteta pojedinca (Pejnović, 2008; Komušanac i Šterc, 2014; Šterc, 2015). Roditelji većine ispitanika proživjeli su razdoblje jedinstvene države s (ostalim) *balkanskim* državama, a danas odgajaju djecu u sasvim drugačijem političkom, društvenom i vrijednosnom okviru. Ispitanici obaju odsjeka državljani su zemalja-članica Europske unije. Konačno, studenti zagrebačkog Odsjeka, odsjeka u Hrvatskoj, mogu biti percipirani kao *Balkanici* zbog nedefiniranog položaja Hrvatske među balkanskim državama, dok s druge strane Slovenija se gotovo nikad ne postavlja u balkanski okvir.

Uzorkovanje je obavljeno prema *modificiranom i simplificiranom* uzorku eksperta (kod takvog uzorkovanja *uzimaju se stručnjaci u nekom području ili poznavatelji nekog predmeta*; Petz i dr., 2012, 124). Modificirani i simplificirani je iz sljedećih razloga - izabrana je cjelokupna populacija preddiplomskih studenata geografije koji tek stasaju u stručnjake u svome području, ali za koje se pretpostavlja da je interes za geografske teme, pogotovo one iz okruženja, veći nego kod ostalih studenata (zato modificirani), a simplificiran jer se također pretpostavlja da postoje studenti kojima Balkan svakako nije i neće biti uža specijalnost kasnije.

Ukupno je ispitano 163 studenata geografije, od čega 111 u Zagrebu (68%), odnosno 52 u Mariboru (32%). Ovakav nerazmjer posljedica je broja studenata na jednom, odnosno drugom odsjeku - zagrebački je brojem studenata veći. Studenata geografije na preddiplomskoj razini studija u Zagrebu ima 118, a broj ispitanika u Zagrebu jednak je 94,1% od ukupnog broja studenata na preddiplomskoj razini, dok je u Mariboru broj studenata na preddiplomskoj razini studija jednak 52, pri čemu broj ispitanika čini udio od 83,8% ispitanih od ukupnog broja studenata preddiplomske razine koji iznosi 62.

Spolna struktura zagrebačkih ispitanika bila je sljedeća: od 111 ispitanih, 62 ispitanih ili 55,9% bili su ispitanici, a 49 ispitanih ili 44,1% bile su ispitanice; dobna struktura prikazana je u tablici 1. Mariborskih ispitanika bilo je 34,6%, a ispitanica 65,4%; dobna struktura prikazana je u tablici 2.

Tab. 1. Dobna struktura zagrebačkih ispitanika

Navršene godine	Udio ispitanika (%)
18	2,7
19	25,2
20	30,6
21	21,6
22	14,5
23	3,6
24	0,9
25	0,9
Ukupno	100,0

Izvor: Anketno istraživanje

Tab. 2. Dobna struktura mariborskih ispitanika

Navršene godine	Udio ispitanika (%)
18	3,8
19	5,9
20	38,5
21	25,0
22	19,2
23	1,9
24	1,9
26	3,8
Ukupno	100,0

Izvor: Anketno istraživanje

Što se tiče političkog opredjeljenja ispitanika, ispitanicima su ponuđeni eksplicitni pojmovi koji opisuju mogućnost političkog opredjeljenja. Iskazivanje političkog opredjeljenja, gdje bi broj označavao njihovu poziciju na političkom spektru, a što se često koristi u istraživanjima, nije upotrijebljeno zbog pretpostavke da je teže pozicionirati se na skali, bez jasno navedenih označitelja te zbog moguće pogreške u samopozicioniranju prilikom davanja odgovora *centar* koji se nalazi u sredini skale. Zagrebački ispitanici pozicionirali su se na sljedeći način - 10,8% nije željelo iskazati svoje političko opredjeljenje, 22,5% politički je neizjašnjeno, 12,6% smjestilo se na ljevicu, 11,7% na lijevi centar, 11,7% na centar, na desni centar smjestilo se 16,2%, dok na desnicu njih 14,5%. Objedinjujući, 24,3% ispitanika smjestilo se na lijevi dio političkog spektra, a 30,6% na desni dio političkog spektra.

Što se mariborskih ispitanika tiče, 13,5% ispitanika nije željelo odgovoriti na ovo pitanje, politički neizjašnjениh bilo je 57,7%, na ljevicu se pozicioniralo 13,5% ispitanih, a na lijevi centar 3,8%. Na desni centar pozicioniralo se 11,5% ispitanih, dok se na desnicu, kao i na ljevicu, nitko nije smjestio. Objedinjujući, na lijevi dio spektra smjestilo se 17,3% ispitanih, a na desni njih 11,5%.

1.4.2. ANKETNI UPITNIK

Anketni upitnik jedan je od najčešćih načina prikupljanja podataka u istraživanju u socijalnoj geografiji. Anketni upitnik sastavljen je tematski i po obliku pitanja dva dijela s ukupno 12 pitanja. U prvom dijelu upitnika, uz sociodemografske podatke, naglasak je stavljen na asocijacije vezane uz sam pojam Balkana te pitanje Balkana kao dijela

identiteta. Ispitanici su prvo trebali navesti do pet riječi i sintagmi koje vezuju uz Balkan. Svrhovitost ovakvih otvorenih pitanja očituje se u mogućnosti davanja originalnih odgovora te slobode u izražavanju, što pitanja zatvorenog tipa ne omogućuju (Cohen i dr., 2007; Corbetta, 2003). Zatim je ispitanicima ponuđen set od dvanaest riječi i sintagmi koji su bili frekventni u hrvatskom javnom diskursu vezanog uz Balkan kroz različite medije i izgovorene od različitih javnih osoba te po nahođenju autora ankete, prvenstveno u određivanju mogućih pozitivnih konotacija (koje u javnom diskursu nema ili se fragmentarno odnose na pojedine zemlje), a gdje su ispitanici svoje mišljenje o adekvatnosti toga pojma iskazivali pomoću Likertove skale. Tematski, ova grupa pitanja završava pitanjem vezanim o Balkanu kao dijelu vlastitog identiteta.

Drugu grupu pitanja čine pitanja vezana uz prostornu percepciju što je i središnji dio ovog istraživanja. Prvo su ispitanicima ponuđene suvremene države za koje su se ispitanici morali odlučiti spadaju li po njihovom mišljenju u pojam Balkan. Ponuđene su zemlje po sljedećem ključu: obuhvaćene su sve zemlje čiji teritorij obuhvaća ma i koja definicija međe Balkanskog poluotoka. Valja ukazati na dvije uključene zemlje - Moldaviju zbog svoje povezanosti s Rumunjskom i Mađarsku zbog dugotrajne osmanske vladavine nad dijelom prostora i sudbine sličnoj ostalim zemljama koje se ovisno od autora do autora navode kao balkanske u hladnoratovskoj eri. Pri tome se nije pravila distinkcija između *balkanskih* zemalja i *balkaniziranih* zemalja u vanjskoj zoni Balkana. Najvažnije pitanje za kasnije definiranje prostorne percepcije bilo je vezano uz metodu kognitivnih karata koji predstavlja *mentalni prikaz organizacije prostora* (Montelo i Friendschuh, 2005 prema Tandarić i dr., 2013, 184). Konstrukcija kognitivnih karata temelji se na mreži unutarnjih elemenata i predodžbi (kao misaonih konstrukcija) i vanjskih elemenata i predodžbi koji su stvoreni i koji se stvaraju u okruženju (Portugali, 1996) pri čemu većina istraživača, a tome se vodilo i ovdje prilikom analize istih, traži reprezentacija prostora i prostornih odnosa (Šakaja, 2004). Korištenje kognitivnih karata kao metode istraživanja u hrvatskoj geografiji još uvijek nije doživjelo svoju punu afirmaciju, a Hrvatska, upravo zbog kompleksnosti svojeg geografskog položaja te zbog velikog broja tradicionalnih regija upravo pruža nebrojene mogućnosti. Prilikom izradbe predložka karte na kojoj su se trebale označiti međe, označeni su orijentiri kao pomoć - grad Zagreb i grad Maribor te veći gradovi na području Srednje i Jugoistočne Europe. Kako bi se izbjegla sugestivnost karte, izostavljene su službene granice država te fizičkogeografski sadržaj.

Prije samog anketiranja, provedeno je i kontrolno, na uzorku od 29 ispitanika pri čemu su obuhvaćeni ispitanici različitih studijskih grupa, ponajprije ne-geografskih (17 ispitanika studenata povijesti, 5 studenata politologije, 4 studenta medicine, 2 studenta strojarstva te 1 student elektrotehnike) kako bi se provjerila razumljivost pitanja te sugestivnost slijepe karte koja postaje kognitivna nakon ucrtavanja međa. Studenti geografije u kontrolnom ispitivanju nisu sudjelovali zbog pretpostavke da su upućeniji u tematiku te da se bolje snalaze na geografskim kartama, kao i da im je prostorna logika izraženija nego u studenata koji ne studiraju geografiju. Kontrolni ispitanici su ukupno tri puta ispitani te njihovi odgovori nisu sadržani u rezultatima.

Anketna su pitanja analizirana u programu IBM SPSS Statistics 23, dok su kognitivne karte svakog ispitanika digitalizirane i analizirane u programu ArcMap 10.3.1.

2. TEORIJSKI OKVIR

2.1. BALKAN, BALKANSKI POLUOTOK, ZAPADNI BALKAN I HRVATSKA

Primarno značenje riječi Balkan nije sporno. *Balkan* u svojem izvornom značenju označava planinu koja se prostire od krajnjeg istoka Srbije uz granicu s Bugarskom te kroz središte Bugarske, odnosno od doline rijeke Timok na zapadu do Crnog mora na istoku. Etimološko tumačenje pojma *Balkan*, kojem se priklanja u ovom radu, jest ono Halila Inalcika, svjetski poznatog i najznačajnijeg osmanista 20. stoljeća, a koje prenosi Todorova (2015), koji etimološki objašnjava da je *Balkan* izveden iz perzijske riječi *balk* koje označava *blato* te turskog sufiksa *-an* koji se koristi pri tvorbi umanjenica, a sam pojam na prostor Jugoistočne Europe donijeli su Osmanlije označivši tim nazivom planinu koja se javljala pod nazivima *Hem*, *Haemus*, *Haemi montes* te *Stara planina*. Dugotrajnost osmanskog utjecaja na prostoru Jugoistočne Europe uz konstantno slabljenje i nestajanje latinskog jezika te prisutnost *stranih* elemenata determiniralo je etabliranje imena za Balkan za planinu iako se za istu još uvijek često upotrebljava izraz *Stara planina* ili kombinacija *Stara planina Balkan*.

Problem se javlja prilikom uporabe pojma *Balkanski poluotok*. Prema općeprihvaćenoj definiciji poluotok je *dio kopna okružen najvećim dijelom morem koji nastaje pozitivnim (npr. Balkanski poluotok) i negativnim (npr. Krim) pomicanjem morske razine* (Hrvatska enciklopedija, 2017). Slukan Altić (2011) u svojem članku *Hrvatska kao Zapadni Balkan - geografska stvarnost ili nametnuti identitet* sustavno i

decidirano objašnjava samu prirodu nemogućnosti definiranja Balkanskog poluotoka kao takvog, odnosno nemogućnost definiranja poluotočnog položaja iz geografske perspektive te se priklanja mišljenju Veljka Rogića koji konstatira da, od uvjetno nazvanih balkanskih zemalja, jedino Grčka te djelomično Makedonija i Albanija imaju poluotočni položaj na takozvanom Balkanskom poluotoku, ako se za kriterij uzme da je sjeverna granica poluotoka planina Balkan pa Rogić (1990 prema Slukan Altić, 2011) predlaže naziv Grčko-albanski poluotok. Već u samoj definiciji poluotoka prema Hrvatskoj enciklopediji navodi se primjer Balkanskog poluotoka što ne odgovara modernim znanstvenim dostignućima geografije kojoj je postojanje Balkanskog poluotoka upitno, ako ni zbog čega drugog, onda jer ne udovoljava kriteriju da je prožet mediteranskim, odnosno maritimnim utjecajem - izostanak mediteranske klime, vegetacije, odgovarajućih gospodarskih djelatnosti te kulturnih kriterija poput specifične arhitekture i mentaliteta, a kojeg sigurno nemaju unutrašnji prostori Balkanskog poluotoka, već pretežito jugoistočni (Rogić, 1972) - s druge strane primjerice postojanje Apeninskog ili Pirenejskog poluotoka nije sporno. *Otac* pojma *Balkanski poluotok* je August Zeune koji ga je prvi definirao. Njegova je zamisao bila prostorno odrediti Balkanski poluotok koji bi dobio naziv prema planini, u ovom slučaju planini Balkan, kako je to učinjeno s primjerice Apeninskim i Pirenejskim poluotokom (Todorova, 2015; Slukan Altić, 2011). Do posljednje četvrtine 19. stoljeća taj naziv nije bio raširen niti u širokoj uporabi - razlog tomu je bila osmanska prisutnost na ovom prostoru pa se ovaj prostor percipirao kao Drugi, kao strani, a zapadnjaci su ga ponajprije percipirali i zvali *Orijentalna Europa*, *Europsko Osmansko Carstvo* i raznim drugim imenima gdje se ponajprije isticala pripadnost ovog prostora Osmanskom Carstvu, odnosno *Istoku* (Todorova, 2015).² Slabljenjem Osmanskog Carstva, koje je definitivno počelo nakon Sanstefanskog mira, a zatim i nakon revidiranja istog na Berlinskom kongresu 1878. godine, pojam Balkanski poluotok počeo se etablirati i ulaziti u sferu javnog i akademskog diskursa. *Bolesnik s Bospora* više nije imao snagu kakvu je imao do tada, a time i se *Europsko Osmansko Carstvo* počelo osipati

² S historijskog aspekta valja biti oprezan prilikom korištenja naziva *Turska* i *Osmanlijsko Carstvo* te njihovim izvedenicama, a što se, barem u hrvatskom prijevodu Todorove knjige *Imaginarni Balkan* izjednačava u navođenju alternativnih imena za *Balkan*. Naime, kada se govori o periodu Osmanskog Carstva, nacija Turaka nije postojala niti su etnički Turci bili jedini narod koji je pripadao osmanskom etnikumu - on je bio sastavljen od različitih naroda. Korištenje izraza *Turska* i *Turci* kada se govori o Osmanskom Carstvu, odnosno izjednačavanje tih kategorija, stoga je ne samo pogrešno, već je i očiti egzemplar ahistorizma. Slijedom navedenog, odlučeno je izostaviti kojim se Balkanski poluotok nazivao, a koji u sebi imaju tursku konotaciju u hrvatskom prijevodu ove knjige.

(Todorova, 2015). Već tada uviđajući pogrešno imenovanje poluotoka Balkanskim, pokušavaju se pronaći alternativni nazivi - *Südosteuropa* odnosno Jugoistočna Europa kovanica je Theobalda Fischera. Prvi je pojam *Jugoistočna Europa*, odnosno *Jugoistočnoeuropski poluotok* upotrijebio J. G. von Hahn. Govoreći o Jugoistočnoj Europi kao nazivu koji se razvio kao alternativa Balkanskom poluotoku, valja istaknuti da se odnos pojmova Jugoistočna Europa i Balkanski poluotok mijenjao - nekad su oni upotrebljavani kao sinonimi, nekad je Balkanski poluotok bio uži pojam, unutar Jugoistočne Europe (Todorova, 2015), međutim, oni nikako nisu sinonimi (Kocsic, 2007). Danas su pojmom Jugoistočne Europe obuhvaćene zemlje na jugoistoku europskog kontinenta, države bivšeg komunističkog bloka (što je poveznica svim državama osim Grčke), povezanih s više zajedničkih elemenata, a od kojih je najvažnija dugotrajno prisustvo osmanske vlasti koje je ostavilo reperkusije kroz razne sfere javnog i privatnog. Međutim, regionalizacija Europe (kao i uostalom svaka druga) puno je kompleksnija - ona uključuje, osim kulturoloških, i različite geografske, (geo)političke, gospodarske i ostale faktore.

Kroz godine, posebno nakon Drugog svjetskog rata, Balkanski poluotok se počeo nazivati jednostavno Balkanom. Pojam koji označava planinu transformirao se pod utjecajem različitih aspekata javnog diskursa u pojam koji označava prostor - prostor oko kojeg ne postoji suglasje oko odgovora na pitanje koji to prostor zapravo jest, a kojem granice individua sama određuje.

Upravo je problem granica, ispravnije međa, jedan od glavnih problema prilikom definiranja Balkanskog poluotoka. Definiranje međa zanimalo je razne autore - počevši od Zeunea preko Cvijića, Roglića, Newbigina, Melika, Pencka, Chataigueau do Stojanovića i Hoffmana (Carter, 1977), a ovdje se navode samo neke od definiranih granica:

- Balkanski poluotok je omeđen na istoku Crnim morem, na jugu Mramornim, Egejskim i Sredozemnim morem, na zapadu Jadranskim i Jonskim morem, dok sjeverna granica *počinje na ušću Idrijce u Tršćanski zaljev, prati jugoistočno podnožje Julijskih Alpa i poklapa se s tokom Save i Dunava* (Todorova, 2015, 58)
- Balkanski poluotok je jugoistočni dio Europe koji je određen pravcem ušća rijeke Soče - Vipava - Krka (Slovenija) - Sava - Dunav (Slukan Altić, 2011)

- sjeverna je međa Balkanskog poluotoka određena Dravom, Dunavom, Karpatima i ušćem Pruta u Crno more (*World geographical Encyclopedia*, 1994, prema Slukan Altić, 2011)
- sjeverna međa Balkanskog poluotoka nalazi se između izvorišta Kupe i ušća Dunava, pravocrtna je, dok se na jugu proteže do Pindsko-peloponeškog poluotoka (Pavić, 2008)
- Balkan je poluotok prostor koji se nalazi između Vlore i Solunskog zaljeva (Slukan Altić, 2011).

Temeljni pojmovi i postulati geografske znanosti su konzistentni, egzaktni. Shodno tome, prostor koji postoji, a nema među ne egzistira u geografiji kao stvaran pojam ako ni zbog čega drugog, onda zbog izostanka suglasja oko pitanja međa. Izostankom međa, izostaje i pitanje koji prostor bi bio dio Balkanskog poluotoka - izostaje ključan predmet istraživanja geografije - prostor, a koji je i sastavni dio identiteta pojedinca i zajednice (Komušanac i Šterc, 2014).

Međutim, s obzirom na raširenost uporabe Balkanskog poluotoka, kombinacijom svih međa, može se konstatirati da se u tim međama zemljama Balkanskog poluotoka smatraju Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija, Kosovo, Albanija, Makedonija, Crna Gora, Grčka (s Peloponezom; vidi Pavić, 2008), Bugarska, Rumunjska te europski dio Turske. Ako se ne uzima samo fizička međa, u ovaj niz zemalja može se uključiti Slovenija zbog povijesno-kulturnih veza s državama u okruženju (pri tome prvenstveno zbog veza u razdoblju od 1918. do 1991.) iako se to čini rijetko, gotovo nikad, te Moldavija zbog bliskih veza s Rumunjskom.

Treba ukazati i na činjenicu postojanja političke konstrukcije *Zapadnog Balkana*. Zapadni Balkan konstrukcije je Europske unije koja obuhvaća Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Albaniju, Makedoniju, Kosovo i Srbiju, a za koju je razvijana politika³ koja bi trebala pomoći prilikom integracije tih zemalja u Europsku uniju (*The Western Balkan*, n.d.; Luketić, 2013). Takva konstrukcija isključivo je geopolitička, bez

³ Ovdje treba čitati *politiku* kroz dimenziju koja se navodi i na službenoj stranici Europske unije. Naime, u politici se isprepliću tri dimenzije za koje u hrvatskom jeziku ne postoji adekvatan prijevod, nego se sve prevodi kao politika, a postoje određene distinkcije među njima - to su *polity*, *policy* i *politics* dimenzija. Ovdje se referira na *policy*-dimenziju koja obuhvaća različite programe djelovanja uz adekvatna sredstva pri čemu se rješavaju problemi iz javne sfere. Ona obuhvaća problem, što bi u ovom konkretnom primjeru bio proces stabilizacije i normalizacije odnosa između tranzicijskih zemalja, a koji su nužni preduvjeti za ulazak u Europsku uniju, na temelju različitih programa pomoći i potpore koje vode svojevrsnom uspjehu, odnosno ulasku u zajednicu europske obitelji (modificirano prema Meyer, 2013: 70, 72).

osnove u prostornoj stvarnosti (Topalović, 2000) te se njome dobiva *treća imaginarna pozicija između Balkana i Europe, (...) između kojih se treba odlučiti* (Beširević, 2013, 103). Zemljama Zapadnog Balkana želi se (u slučaju Hrvatske - željelo se) pomoći pri procesima stabilizacije i integracije u Europsku uniju. Prva od zemalja koja je uspješno implementirala specifično razvijenu politiku za stabilizaciju zemlje i međususjedskih odnosa te europskog zakonodavstva bila je Hrvatska koja je pristupila Europskoj uniji 1.7.2013. (*The Western Balkan*, n.d.; *Western Balkans: Enhancing the European Perspective*, 2008). Formuliranje Zapadnog Balkana ostavilo je mogućnost prihvaćanja i Balkana i Europe, a što je kod pojedinaca i ostvareno (Beširević, 2013). Međutim, svrstavanje Hrvatske među zemlje Zapadnog Balkana u Hrvatskoj je nerijetko izazivalo negodovanje Hrvata koji uz Balkan vežu negativne konotacije. Kako bilo, iako je Hrvatska od 2013. godine članica Europske unije, a od 2009. u Sjevernoatlantskom savezu, još uvijek se može čuti da je Hrvatska na Zapadnom Balkanu, da je ona predvodnica Zapadnog Balkana.

2.2. IDENTITET REGIJE

Prema Aniću (1991, 304) identitet je *odnos po kojemu je u različitim okolnostima nešto jednako samo sebi, istovjetno sa samim sobom; ukupnost činjenica koje služe da se jedna osoba razlikuje od bilo koje druge*, dok regiju definira kao *zemljopisno, povijesno, politički ili na neki drugi način izdvojeno ili ograničeno područje jedno ili više zemalja* (Anić, 1991, 994). Budući da se ovdje Balkan promatra kao regija kroz prizmu geografije, valja definirati i geografski identitet pri čemu pod tim pojmom razlikujemo dva identiteta - identitet determiniran prostorom, odnosno prostorno determinirana društvena (samo)identifikacija, i ono što definira geografiju kao znanost i razlikuje je od ostalih, a to su vanjski i unutarnji predmet interesa (Pejnović, 2008; Šterc, 2015). Balkan, kao regija, konstruiran je kroz prošlost, poprimao je, opravdano ili ne, obilježja koja su mu nadjenuli drugi, ali i oni koji žive na tom zamišljenom prostoru, a što je determinirano ponajprije povijesnim zbivanjima (svim aspektima povijesnog, ne isključivo povijesti događajnice). Njegov regionalni karakter određuje višestruku prostornu razinu, kao što je i slučaj sa svim ostalim regijama (Pejnović, 2008), a promatrajući ga kroz prizmu identiteta, on čini jedan od tri tvorbena elementa kolektivnog identiteta (svijest o zajedničkom prostoru, povijesti i kulturi; Crljenko, 2008 prema Pejnović, 2008) te ga je stoga potrebno objasniti i opisati. Osnovne okosnice

balkanskog (prostornog) identiteta jesu osmanska vladavina i sve što s njom dolazi, međuratna vladavina između parlamentarne demokracije i totalitarizma, komunistička vlast u razdoblju nakon 1945., demokratizacija i tranzicija nakon 1990. godine te težnja euroatlantskim integracijama u najnovijem razdoblju. Komunistička vlast te demokratizacija i tranzicija obilježja su koja jedino Grčka nema, a koja se usto distancira od Balkana u čemu se pozivaju na antičku povijest i kulturu koja ih čini superiornim (Ostergren i Le Bossé, 2011). Uz to, vezuje se nazadnost i zaostalost, nesnošljivost, primitivnost, nesigurnost, problemi, rat i nasilje pa i strah od Drugog koji su postali osnovna obilježja Balkana. Ostergren i M. Le Bossé (2011) Balkan promatraju kroz nestabilnu političku situaciju prouzročenu srpskom hegemonističkom politikom u 1990-ima, mješavinu jezika i vjere s dominantnim pravoslavljem, bez pravog centra *regije*, u kojoj ne vladaju dobri odnosi između država regije.⁴ Nadalje, pojavljuje se i pojam *balkanizacija* kao pojam koji označava teritorijalnu dezintegraciju većih prostornih cjelina (Lichter i Johnson, 2006, prema Cvitanović, 2009), a koji je poprimio značenja negativne konotacije u raznim sferama (Cvitanović, 2009). Balkan sa svojim identitetskim obilježjima - ponajprije negativnim - uz pojam *balkanizacija* - dovodi i do konstrukcije koje se može nazvati *nicanjem Balkana* u prostorima nestabilnosti i netrpeljivosti pa tako se može govoriti o zapadnom Balkanu kao o Baskiji, sjevernom Balkanu koji bi bila Sjeverna Irska te istočnom Balkanu kao Moldaviji i Ukrajini (Topalović, 2000). Takva negativna obilježja dijela Europa, a koji je bio do razvijenog srednjeg vijeka jedan od nositelja napretka i kulturnih vrijednosti, postala su *temeljna distinktivna obilježja u konstruiranju europskog identiteta* u obliku Balkana kao fenomena (Luketić, 2013, 17)

Što se Hrvatske tiče, ona se oduvijek pokušava oteti balkanskom identitetu, distancirajući se od balkanskih naroda, ističući svoju pripadnost konstrukt Srednje Europe koji pri tome ne isključuje i mediteransku odrednicu, štoviše ona pruža *političkoj Srednjoj Europi (...) maksimalnu mediteransku afirmaciju* (Topalović, 2000, 42), a vrhunac odmicanja od Balkana, pa i njegovo demoniziranje, događa se u 1990-im kada se uz Balkan vezivala nužno i Jugoslavija, koja se pak povezivalo sa Srbijom, a Srbiju se poistovjećivalo s nasiljem. Analogno tome, biti dio Balkana označilo je imati sponu s bivšom državnom tvorevinom i komunističkim sustavom sa srpskom hegemonijom,

⁴ U američkom udžbeniku spomenutog dvojca međe Balkana nigdje nisu eksplicitno navedene - bilo u tekstu, bilo na kartografskim prikazima - iako se navode države koje spadaju u *balkanske*, ali, kao što će u daljem tekstu biti istaknuto, međe regija se gotovo nikad ne poklapaju sa stvarnim granicama.

ali i s orijentalizmom i svim stereotipima vezanih uza nj (Luketić, 2013). Hrvatska je smještena između tri civilizacijska kruga - srednjoeuropskog, mediteranskog i balkanskog, geografski između Alpa, Panonskog bazena, Sredozemlja i Dinarida, a što ju čini kontaktnom zonom između upravo ta tri civilizacijskih krugova, a koji imaju utjecaj na konstrukciju identiteta i percepciju Balkana. Raskidanje veza Hrvatske s identitetom regije *Balkan* i uklanjanje *balkanskog* vidljivo je, primjerice, i u preimenovanju imena *Kino Balkan* u *Kino Europa* u središtu Zagreba čime se i simbolički Hrvatska približava Zapadu koji je, među ostalim, stvarao izvana identitet Balkana. Nadalje, važnu ulogu u raskidanju veza Hrvatske i Balkana (koje za većinu Hrvata nisu nikada ni postojale) odigrao je Franjo Tuđman i njegova vladavina 1990-ih, gdje je značenje imala i averzija prema hrvatskoj prošlosti u socijalističkoj Jugoslaviji (pa i u Jugoslavijama) - tako se navodi primjer njegova predizborne parole iz 1995. godine *Tuđman, a ne Balkan* ili poruka koju je odaslao nakon konferencije u Washingtonu - „Dobili smo uvjerenja u bezrezervnu podršku SAD da Hrvatska pripada srednjoj Europi, a ne Balkanu“ (Močnik, 2003 prema Jurić, 2014). Tuđman je prihvaćao da je Hrvatska na Balkanu samo kada bi se govorilo o Hrvatskoj kao one koja je tu kako bi promovirala civilizacijske vrijednosti drugim narodima (Jurić, 2014), a još uvijek se u javnom diskursu ponekad konstatira da je Hrvatska predvodnica u *regiji* iako Hrvatska uvijek naglašava pripadnost srednjoeuropskom civilizacijskom krugu i identitetu, prvenstveno kao rezultat dugotrajne povezanosti s Habsburškom, odnosno Austro-Ugarskom Monarhijom (što je rezultiralo vezivanjem Hrvatske i *Mittleurope*), a što je rezultiralo trajnijim kulturnim i povijesnim naslijeđem, više nego onim iz balkanskog civilizacijskog kruga. Tako *Balkan* u hrvatskom kolektivnom identitetu dobiva na važnosti u jednom aspektu - odmak od njega postao je jednim od temelja nastanka moderne Hrvatske (Zambelli, 2010), Hrvatska tako postaje zadnja *zapadna* zemlja na granici s istokom, odnosno ona koja baštini *zapadnoeuropske* civilizacijske tekovine i dostignuća. Važnu ulogu u distanciranju Hrvatske od Balkana odigrava i pitanje religije gdje Hrvati, među kojima dominira katoličanstvo, ne vide poveznicu s narodima pravoslavne i islamske religije, a koje su dominantne na prostoru Jugoistočne Europe.

2.3. SOCIJALNA KONSTRUKCIJA REGIJE

Socijalna konstrukcija regije neodvojiva je od identiteta regije. Kada se govori o socijalnoj konstrukciji regije, referira se na društveni utjecaj na oblikovanje regije. Ona

nije nimalo jednostavna za objasniti - nju čini koloplet individualnih konstrukcija i konstrukcija u javnoj sferi i javnom mnijenju. Konstrukcije u javnom mnijenju posebno su značajne jer je javno mnijenje podložno manipulaciji i kontroliranju od strane nositelja političkih moći (Schwartzmantel, 2005), stoga je politika jedna od ključnih u socijalnoj konstrukciji regiji kroz svoj izravan i posredan utjecaj. Ovdje ćemo se osvrnuti na tri važna konstrukta regije - oblikovanje izvana i iznutra, konstrukcija kroz književnost i glazbu te konstrukcija kroz politički diskurs.

Balkan je početkom 20. stoljeća uspoređivan s Istokom pri čemu su se uz Balkan vezivali i orijentalni elementi i orijentalni momenti, prvenstveno zbog nasilja - krvna osveta u Crnoj Gori, ubojstvo kralja u Srbiji, a na te događaje su se nadovezivali Prvi i Drugi balkanski rat koji su prethodili Velikom ratu (Todorova, 2015; Luketić, 2013; Mazower, 2003). Sama usporedba s Istokom s početka 20. stoljeća dobiva time više na značaju što je Istok i tada označavao nešto strano, Drugo, Zapadu nepoznato i neshvatljivo što je direktno impliciralo predrasude i stereotipe - poput primitivizma, osvećivanja, siromaštva, nasilja - od kojih se teško prostor naknadno odvaja i čime se i dalje Balkan poistovjećuje. Ovdje je, shodno na gore navedeno, jedan od krucijalnih momenata i percipiranje Balkana kao prožimanje Europe i Azije (Mazower, 2003; Beširević, 2013). Ovisno o prostoru, i sami žitelji su poprimali obilježja prostora koja su posebno dobila na snazi tijekom previranja u devedesetim godinama 20. stoljeća kada su na prostoru bivše SFR Jugoslavije izbijali sukobi „potvrđujući“ navedene stereotipe. Uz Balkan vezuju se i karakteristike ljudi koji obitavaju na tome prostoru - divlji narodi, zarobljeni u tradiciji, zaostali u svemu, nedruželjubivi te ostali pojmovi negativne konotacije, pri čemu Balkan sam poprima značenje stereotipa (Šakaja, 2001). *Drugi* su razvijali diskurs, a time i konstruirali *Balkan* - ovdje treba upozoriti na činjenicu da je diskurs o Balkanu stalan i trajan, ne mijenja se kroz vrijeme, pri čemu se Balkanu pripisuju obilježja homogenosti i jedinstvenosti istovremeno odričući ga od razvoja i unutarnje heterogenosti - Balkan i balkansko je unificirano (Luketić, 2013).

Diskursi među narodima koje se označava kao balkanski, a koji otkriva kako oni percipiraju regiju te koja mu obilježja nadijevaju, mora se izučavati za svaki pojedini narod. Međutim, govoreći o Balkanu, još tijekom 19. i prve polovice 20. stoljeća u svakodnevnom diskursu *Balkanaca* postojao je izraz *ići u Europu*, a on postoji još uvijek na prostoru Jugoistočne Europe čime se žitelji Jugoistočne Europe sami segregiraju u odnosu na ostatak Europe (Todorova, 2015). Nadalje, Balkan se javlja kao sinonim za negativno u odnosu na Drugog, ali i u odnosu na same Balkance

(Luketić, 2013). Među narodima koji su smatrani balkanskim, a na temelju unaprijed iznesenih međa, također vladaju različite međusobne percepcije gdje dominantno prevladava međusobno nepoštovanje, netolerancija, viđenje drugog kao lošeg i pokvarenog (Luketić, 2013), a posebno se ističe odnos Hrvata i Srba te Srba i Albanaca kao egzemplari izrazito lošeg suodnosa. Takav *bijeg s Balkana* i međusobno loši odnosi među ljudima na tome prostoru doveli su do unutarnje i izvanjske percepcije Balkana kao nečeg nepoželjnog, lošeg pa i odvratnog koji dovodi do zgražanja i distanciranja.

Socijalna izgradnja regije identiteta gradi se i kroz kulturu (posebice kroz književnost) gdje percepcija Balkana nije konstantna. Balkan je zanimao razne književnike, domaće i strane,⁵ a u raznim književnim formama Balkan je prikazivan u različitim kontekstima i s različitim stajališta - prikazi Balkana bili su od izrazito pozitivnih do izrazito negativnih (Luketić, 2013; Todorova, 2015). Analizu (re)konstrukcije balkanskog identiteta kroz popularnu glazbu u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovina napravio je Cvitanović (2009) gdje uočava da u analiziranim pjesmama dominantna je negativna konotacija Balkana, kao i samoironija. Balkan je prostor očaja, prostor u kojem vladaju teški uvjeti, a gdje politika vlada i u privatnoj i u javnoj sferi. To je također i prostor podjela, a koji je prije odisao zajedništvom (za kojim čeznu starije generacije (kant)autora). Osnovna asocijacija je rat. Međutim, u tekstovima pjesmama se ne bježi od Balkana, prihvaća ga se i promovira kao dio identiteta, on postoje neizbježan segment. Pozitivnih konotacija puno je manje, a one se uglavnom odnose strasti, veselja i uživanja. Nadalje, obrađuje žitelje Balkana kroz popularnu glazbu s obzirom na spol - balkanski je muškarac negativan, čiji osobine su u prvom redu vezane za njegovu primitivnost, agresivnost, dominaciju - on je tipičan *Balkanac*, te tip balkanske žene - lijepe, ponosne, zavodljive, uporne, a sama percepcija upitna je je li pozitivna ili negativna.

Na socijalnu izgradnju utječe i politički diskurs, gdje se posebno očituje djelovanje političara i njihovog nastupa i izjava na simpatizere opcije iz istog političkog spektra na percepciju određenih pojmova i fenomena. Shodno tome, javni i politički

⁵ Strani putopisci uglavnom se vezuju za razdoblje ranog novog vijeka i početka *dugog* 19. stoljeća koji su opisivali svoje putovanja na Istok u većoj ili manjoj mjeri dotičući se Balkana, donoseći europskom Zapadu slike Balkana, a ovdje navodimo samo neke - Henry Blount, Paul Rycout, John Morrit, Alexander Kinglake (vidjeti više u Todorova, 2015: 153 - 195). U 20. stoljeću ističu se Rebecca West, Robert Kaplan, Peter Handke, Françoisa Maspero, Jul Zeh, Jens-Martin Eriksen te Frederik Stjernfelt (vidjeti više u Luketić, 2013: 319-361).

diskurs o Balkanu u Hrvatskoj Breglec (2015) dijeli na civilizatorski (diskurs lijevice) i državotvorni (diskurs desnice) pri čemu i jedan i drugi uz Balkan vezuju negativne označitelje s razlikom da je državotvorni usmjeren na povezivanje Balkana s Jugoslavijom i cijelim nizom izvedenicama koje aludiraju na Jugoslaviju, komunizam, Srbiju, velikosrpsku politiku, a civilizatorski vezuju označitelje koji nisu specifično usmjereni, već jednostavno pokazuju odbojnost Balkana uz riječi poput *mržnja*, *mrak*, *batine* i ostalo (Breglec, 2015, 24). S takvim izrazima koje dopiru i do *običnih* ljudi bliskih jednoj ili drugoj opciji pojačava se odbojnost Balkana i ono što se vezuje uz njega, a posebno u Hrvatskoj dobiva na težini povezivanje Jugoslavije i Srbije s Balkanom kao možda najvažnijeg razloga hrvatske odbojnosti spram Balkana.

2.4. VERNAKULARNA REGIJA

Iz identiteta regije, kao i njene socijalne konstrukcije nužno proizlazi vernakularna regija. Vernakularna regija jest *koncept perceptivne regije utemeljen na doživljaju kvalitativnih i kvantitativnih prostornih odrednica njezinih stanovnika* (Vukosav i Fuerst-Bjeliš, 2015, 27). Pojam *vernakularni* svoju etimologiju vuče iz engleskog jezika, a koji označava *lokalni jezik svakodnevice i rutine*, a koji se koristio umjesto latinskoga koji je, iako *mrtvi jezik* bez izvornih govornika, dugo ostao u uporabi u javnoj sferi kroz politički, znanstveni, pravni, obrazovni i teološki sustav (Šakaja, 2015, 88). Vernakularna regija usko je vezana i uz prostorni identitet, a koji se sastoji od brojnih elemenata - prostor, povijest, kultura te ostalih materijalnih i nematerijalnih komponenti (Vukosav i Fuerst-Bjeliš, 2015; Marković i Fuerst-Bjeliš, 2015).

Međe bilo kojih regija rijetko poklapaju s državnim granicama, tako je i s vernakularnim regijama (Colten, 1997), a za što je izvrstan egzemplar Balkan (pa i Balkanski poluotok ako se napravi distinkcija između Balkanskog poluotoka kao upitne geografske kategorije bez točno određenih granica i Balkana kao isključivo misaone konstrukcije).

Karakteristike Balkana kao vernakularne regije već su iznesene kroz balkanski identitet, a prostor koji bi on obuhvaća iz hrvatske perspektive do sada nije sustavno obrađen, on još uvijek levitira između Balkanskog poluotoka (oko čijih granica ne postoji konsenzus pa tako ni o njegovom postojanju) i individualnih prostornih percepcija.

Obilježja vernakularne regije Balkana neodvojive su od njegovog identiteta i socijalne konstrukcije regije koju pojedinac objedinjava prema svojim kriterijima, vrijednosnim sudovima, spoznajnim mogućnostima i doživljajima prostora, a na te determinante utječu kako osobna iskustva, tako i slike koje gradi okruženje o tom prostoru.

3. POJMOVNE I PROSTORNE PERCEPCIJE BALKANA

Pitanje koje je ispitanike uvodilo u temu istraživanja, a koje je postavljeno prvo, glasilo je *Molimo Vas, navedite do 5 riječi/sintagmi koji u Vama pobuđuje riječ Balkan*. Odgovor na ovo pitanje ponudilo je 104 zagrebačka ispitanika (94%) - ukupno su naveli 381 riječi i sintagmi koje vezuju uz Balkan, njih 85 različitih. Najčešće navođene bile su: *sukobi* (29 ponavljanja), *rat* (23 ponavljanja), *cajke* (20 ponavljanja), *planina* (20 ponavljanja), *Jugoistočna Europa* (15 ponavljanja), *poluotok* (15 ponavljanja), *primitivizam* (14 ponavljanja), *nazadnost* (13 ponavljanja), *netrpeljivost* (11 ponavljanja). Od deset najčešćih asocijacija, polovica ih je bila s negativnim konotacijama, dok je druga polovica neutralnog, geografskog i kulturološkog, značenja. S obzirom na javno mnijenje u Hrvatskoj, u kojima je Balkan predstavljen negativno, ovakvi rezultati ne iznenađuju. Ispitanici su još navodili riječi poput *Jugoslavija*, *tranzicija*, *mozaičnost*, *Srbija*, *sport*, *huliganizam*, *katastrofa*, *rakija*, *prirodne ljepote*, *potencijal* i ostale. Ovdje su svakako indikativne riječi *Jugoslavija* i *Srbija*, budući da se ta dva pojma često poistovjećuju u Hrvatskoj s Balkanom, a poprimaju negativne konotacije, povezujući s pojmom *Srbija* i sa žiteljima iste divljaštvo, razaranja, megalomaniju, a Jugoslaviju kao zemlju u kojoj su Hrvati bili marginalizirani, ugnjetavani i iskorištavani (Rihtman Auguštin, 1997; Šakaja, 2001; Skoko, 2010; Luketić, 2013). Uz ta dva pojma veoma su bliski sukobi i rat, odnosno sukobi tijekom hrvatske povijesti u Jugoslaviji sa Srbima, a posebno urezan u kolektivnoj svijesti jest Domovinski rat.

Značajnije razlike između ispitanika koji su se smjestili na lijevi, odnosno desni dio političkog spektra nisu vidljive - i jedni i drugi navode riječi s negativnim konotacijama - međutim, uočeno je da su ispitanici s desnog spektra češće navodili pojmove *sukob*, *rat* i *Jugoslavija*, a koji se upotrebljavaju u državotvornom (*desnom*) diskursu, za razliku od onih s lijevog koji su *nazadnost*, *netrpeljivost*, *slabija razvijenost*, svojstvenih civilizatorskom (*lijevom*) diskursu (Breglec, 2015) čime se svakako potvrđuje utjecaj političkih figura i njihovih izjava na javno mnijenje, kao i dijeljenje istih

stavova kod ljudi istog političkog opredjeljenja. Razlozi ovakvih rezultata trebaju se tražiti u samom odbijanju Balkana od Hrvatske, gdje Hrvati smatraju Balkan nečim lošim, nečemu čemu oni ne pripadaju i od čega žele pobjeći, odnosno pobjeći od izvanjske percepcije Hrvata kao Balkanaca te kao rezultat dominantnog diskursa u hrvatskoj javnosti koji propagira upravo takav stav prema Balkanu - to se očituje i u odgovorima koji su ponuđeni, a koji su identični ili slični onima koji se pojavljuju u javnom diskursu.

Nastavno na prethodno, ispitanicima je ponuđen set riječi i sintagmi gdje su ispitanici pomoću Likertove skale, na kojoj su na skali od 1 do 5, gdje je 1 označavalo izrazito neslaganje, a 5 izrazito slaganje, izražavali svoje mišljenje vezuju li određenu riječ ili sintagmu uz Balkan. Ponuđene su bile riječi pozitivnih i negativnih konotacija, pri čemu su izostavljene geografske odrednice, kao i riječi neutralnih konotacija navedenih u tablici 3.

Tab. 3. Stavovi zagrebačkih ispitanika prema ponuđenim riječima i sintagmama

Izražavanje suglasja ponuđene asocijacije	izrazito se ne slažem (%)	uglavnom se ne slažem (%)	niti se slažem niti se ne slažem (%)	uglavnom se slažem (%)	izrazito se slažem (%)	Ukupno (%)
nesigurnost	5,4	15,4	32,4	34,2	12,6	100,0
prosperitet	14,4	42,3	33,3	7,3	2,7	100,0
stabilnost	16,2	43,3	30,6	9,9	0,0	100,0
primitivnost	2,7	15,3	32,4	33,4	16,2	100,0
nepremostive razlike	9,0	25,2	31,6	25,2	9,0	100,0
kohezivnost	9,0	30,6	44,2	16,2	0,0	100,0
poštivanje	9,9	41,4	33,3	13,5	1,9	100,0
nazadnost	1,8	17,1	35,1	28,8	17,2	100,0
sukobi	0,0	6,3	29,7	41,4	22,6	100,0
suradnja	8,2	35,1	41,4	12,6	2,7	100,0
tolerancija	12,6	45,9	34,2	7,3	0,0	100,0
dobrosusjedski odnosi	13,5	46,8	28,8	10,9	0,0	100,0

Izvor: Anketno istraživanje

Iz priložene tablice 3. vidljivo je da svoje izrazito i djelomično slaganje ispitanici dominantno izražavaju uz riječi negativnih konotacija - najizraženije je to uz riječ *sukob* gdje čak 64,0% s jačim ili slabijem intenzitetom izražavaju slaganje da se isti vezuje uz Balkan. Uz riječi pozitivnih konotacija ispitanici izražavaju djelomično ili izrazito

neslaganje - tako uz *dobrosusjedske odnose* Balkan djelomično ili u potpunosti ne vezuje 60,3%, uz *stabilnost* 59,5%, uz *toleranciju* njih 58,5%, a uz *prosperitet* 56,7% ispitanih, a što se ponovo može objasniti sveukupnoj percepciji Balkana koji je prisutan u Hrvatskoj. Pažnju treba obratiti i na slučajeve gdje je kod ispitanika izostalo izrazito neslaganje, odnosno slaganje - izostanak izrazitog neslaganja izostao je kod riječi *sukob*, a izrazitog slaganja kod *stabilnost*, *kohezivnost*, *tolerancija* i *dobrosusjedski odnosi*. Sukobi tako, od ponuđenih, prema ispitanicima postaju dominantno obilježje Balkana, a od Balkana u potpunosti distanciraju stabilnost, toleranciju, koheziju i dobrosusjedske odnose. To implicira da je pojmovna predodžba Balkana kod zagrebačkih studenata izrazito negativna te se poklapa s dominantnom u Hrvatskoj, ali i izvanjskom percepcijom (Todorova, 2015; Luketić, 2013).

Na pitanje smatraju li da je Balkan dio njihova identiteta, rezultati su bili očekivani - 43,2% ispitanika smatra da je Balkan dio njihovog identiteta, dok 56,8% ne smatra Balkan dijelom svog identiteta. Kada se pitanje Balkana kao identiteta spusti na razinu spola ispitanika, razlike nisu značajnije - 45,2% ispitanika smatra Balkan dijelom svog identiteta, odnosno 54,8% ga ne smatra dijelom svojega identiteta; kod ispitanica razdioba je sljedeća: 40,8% ispitanica Balkan ugrađuje u svoj identitet, dok 59,2% to ne čini. Kao neki od mogućih razloga odbacivanja balkanskog od vlastitog identiteta mogu se navesti sljedeći razlozi: ispitanici su rođeni, odrastali su i žive u samostalnoj državi Republici Hrvatskoj, nisu imali izravan doživljaj življenja u zajednici s ostalim južnoslavenskim narodima koje Zapad definitivno prepoznaje kao balkanske, žive u okruženju u kojem se Hrvatska od Balkana distancira, u javnosti Balkan se prikazuje gotovo uvijek kao nešto negativno, demonizirano i odbojno, njihovi roditelji bili su ili svjedoci ili sudionici Domovinskog rata, sukoba Hrvatske i Srbije, odnosno simbolom i metaforom za Balkan u Hrvatskoj. Nastavno, kroz odgoj ispitanici poprimaju stavove i mišljenja (Zvonarević, 1985), a time i one o Balkanu koji njihovi roditelji imaju. Što se tiče ispitanika koji smatraju Balkan dijelom svog identiteta, takvi stavovi su mogući objasniti sljedećim: dio mladih je neopterećeno s prošlosti, uviđaju sličnosti u načinu života, ali i u problemima žitelja balkanskih naroda i pronalaze se u njima, zatomiuju razlike te nalaze kulturološke sličnosti.

Slijedom navedenog sve do sada, potrebno je ustvrditi što zagrebački ispitanici smatraju Balkanom, odnosno *tko i što* čini Balkan. Kao što je već rečeno, Balkan se može promatrati iz različitih pozicija. Na temelju toga, ispitanici su Balkan mogli u

anketi odrediti kao geografski, povijesno-politički ili kulturno determinirani pojam (detaljnije u tablici 4.).

Tab. 4. Stavovi zagrebačkih ispitanika prema determiniranosti pojma Balkan

Determiniranost pojma Balkan	Udio ispitanika (%)
geografski pojam	8,2
povijesno-politički pojam	45,0
kulturno determiniran pojam	46,8

Izvor: Anketno istraživanje

Prilikom analiziranja ovog pitanja, nisu zanemareni ispitanici koji su ponudili i više od jednog odgovora na ovo pitanje. Takvih je bilo 5,4% ispitanih, a svi odreda zaokružili su da je Balkan povijesno-politički i kulturno determiniran pojam. Samo 8,2% ispitanih Balkan doživljava kao geografski pojam - poopćeno, izdvajanje Balkana u sveopćem mnijenju ponajprije je rezultat kolopleta povijesnih, političkih i kulturnih determinanta. Ovakva razdioba upućuje i na to da kriterij prilikom određivanja međa Balkana nije bio geografski određen te da postoje drugi elementi (povijesni, politički, kulturni i ostali) koji povezuju onaj prostor koji ispitanici smatraju Balkanom. Nastavno, 81,1% ispitanih je na pitanje *Smatrate li da postoje kohezivni elementi koji povezuju prostor Balkana* odgovorilo potvrdno, a 19,9% negativno. Na to se pitanje nastavilo i pitanje u kojem su trebali navesti koji su to kohezivni elementi, a ovdje su razvrstani upravo na geografske, povijesne i političke te kulturne (prikazano u tablici 5.).

Tab. 5. Kohezivni elementi koji povezuju Balkan koje navode zagrebački ispitanici

Tip	Kohezivni elementi
geografski	geografski smještaj, slična geografska obilježja, klima, reljef
povijesni i politički	zajednička prošlost, osmanska utjecaj, slaba razvijenost, gospodarske veze, zajedničke političke države, povijesno naslijeđe, korupcija, kriminal, međudržavne napetosti, sukobi, djelomično ista politička obilježja iz prošlosti, gospodarska zaostalost, Jugoslavija, nizak životni standard
kulturni	vjera, jezik, tradicija, slavenstvo, zajednička kultura, svijest o Balkanu kao nadsacionalnom prostoru, Istok, mentalitet, glazba, nepodnošljivost prema drugom, pravoslavlje, način života, militantno stanovništvo, sportska izvrsnost

Izvor: Anketno istraživanje

Iz navedenih kohezivnih elemenata vidi se da je geografskih najmanje, dok je podjednak broj povijesnih i političkih. Analiziranjem povijesnih i političkih, kao najvažniji svakako se mogu izdvojiti osmanska prisutnost u prošlosti, zajedničke političke države, napetosti i sukobi - potonja dva uvelike obilježavaju poimanje Balkana kao što je vidljivo i u prethodna dva pitanja - koliko god kontradiktorno zvučalo da su napetosti i sukobi kohezivni elementi, oni povezuju uz Balkan možda kao nijednu drugu europsku regiju - od osmanskog razdoblja oni su praktično konstanta na prostoru južno od Save, a i sjeverno u razdoblju 90-ih. Analizirajući kulturne elemente, svakako se izdvaja religija - dominacija pravoslavlja očita je te povezuje narode koji baštine pravoslavlje kao dio svojeg kolektivnog identiteta - ali i jezik. Iako sličnost jezika nije mogao ukloniti razlike između islama i kršćanstva (Todorova, 2015), pa ni između pravoslavlja i katoličanstva, a time niti tradicija muslimanskih, pravoslavnih i katoličkih žitelja, on je svakako djelovao na bolje razumijevanje između naroda Jugoistočne Europe koja se često poistovjećuje s Balkanom, kao i na lakši transfer ideja. Ipak, ovdje se treba naglasiti kako zbog različitih razvojnih linija te različitih utjecaja na formiranje jezika, jezici se ne smiju izjednačavati kako se kroz prošlost to pokušalo činiti iako je razina međusobnog razumijevanja vrlo velika - najbolji primjer tomu je pokušaj izjednačavanja hrvatskog i srpskog u SFR Jugoslaviji te učestali pokušaji lingvističkog opravdanja istog bez uzimanja u obzir specifičnosti utjecaja i razvoja pojedinog jezika. Još je jedan značajan kohezivni kulturni element, a to je mentalitet. Iako Todorova (2015) ističe da

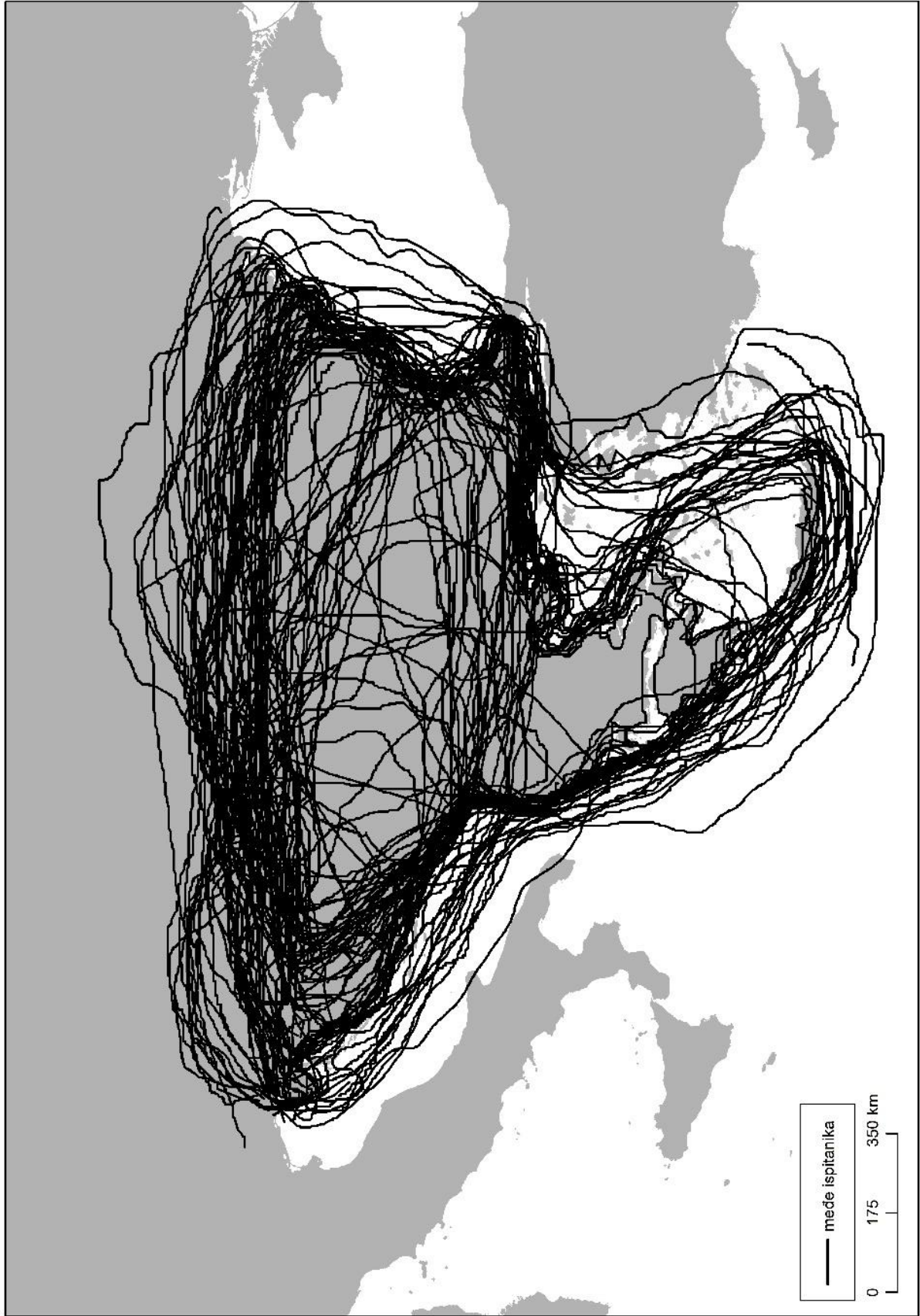
je balkanski mentalitet postao u popularnom diskursu mitologem koji se masovno eksploatira, a koji ne nudi uvjerljiv odgovor što je u tom mentalitetu specifično balkansko, ispitanici ga navode kao kohezivni element, element koji će obuhvatiti pojedince određenih, nespecificirano balkanskih, stavova, mišljenja, ponašanja, vrijednosti - sličnog mentalnog sklopa.

Sljedeća dva pitanja središnja su geografska - koje su to države koje su na Balkanu te koje su među Balkana. Ispitanicima je ponuđen niz država u kojem su oni trebali odabrati one koje smatraju dijelom Balkana, a koje su izdvojene na temelju granica kojima se pokušava odrediti Balkanski poluotok, na temelju literature (Todorova, 2015; Zupančič, 2015) te je uvrštena i Mađarska koji neki strani autori uključuju u Jugoistočnu Europu, ali ne i u Balkan.

Zagrebački ispitanici na pitanje o pripadnosti pojedine zemlje Balkanu dali su sljedeće odgovore: 16,2% ispitanika smatra da je Slovenija dio Balkana, 53,2% smatra da je Hrvatska na Balkanu, za Mađarsku to misli 6,3%, za Srbiju 95,5%, da je Rumunjska balkanska zemlja smatra 72,1%, dok za Bugarsku to smatra 90,1%, Crnu Goru na Balkanu vidi 92,8%, a Albaniju 89,2%. Turska je balkanska zemlja za 12,6%, Grčka za 54,1%, Moldavija za 19,8%, Kosovo za 96,4%, a Bosna i Hercegovina te Makedonija za 94,6% ispitanih - redajući prema udjelu ispitanika koji su smjestili pojedinu državu na Balkan, lista izgleda sljedeća - Kosovo, Srbija, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora, Bugarska, Albanija, Rumunjska, Grčka, Hrvatska, Moldavija, Slovenija, Turska i Mađarska. Ukoliko isključimo Mađarsku koju nijedan autor ne smatra balkanskom, a i minoran udio ispitanika ju smatra dijelom Balkana, od svih zemalja koji se javljaju u nekoj od kombinacija balkanskih zemalja, *najmanje* balkanskom smatraju Sloveniju koju ni sami Slovenci ne smatraju balkanskom, a koja se nerijetko i ne stavlja u niz balkanskih zemalja zbog izostanka osmanske penetracije i zauzimanja što nije bio slučaj s ostalim zemljama (Zupančič, 2015; Todorova, 2015). Na samom vrhu balkanskih zemalja nalaze se zemlje balkanskog osrčja Kosovo i Srbija, gdje je Srbija značajna zbog već prije spomenutih metafora za Balkan. Iako se kroz Bugarsku prostire planina naziva Balkan te iako i nju vrlo velik broj ispitanika smatra balkanskom, ipak pomalo iznenađuje činjenica da udio ispitanika nije još i veći koji bi Bugarsku smatrao balkanskom zemljom, a upravo zbog planine koja se prostire duž Bugarske. Budući da Grci sebe ne smatraju Balkancima, zanimljivo je za primijetiti da zagrebački studenti često izostavljaju (njih 45,9%) i Grčku iz niza balkanskih zemalja za koju je Šakaja (2001) u svom istraživanju ustvrdila da je

Grčka, u podjeli Balkana na imaginativne zone, ne-Balkan na Balkanskom poluotoku, odnosno da jedina spada u grupu pozitivne percepcije. Razlog se može tražiti i u tome što se Grčka često, uz Italiju, Španjolsku i Portugal, smatra mediteranskom zemljom, a i jezik je u potpunosti drukčiji od ostalih zemalja (kao i u slučaju Rumunjske, koju 72,1% ispitanika smatra balkanskom), a koji su ispitanici ranije naveli kao kohezivni element.

Prostorna percepcija Balkana ispitala se pomoću slijepe karte gdje su ispitanici bili zamoljeni da ucrtaju međe onog prostora za koji smatraju da je Balkan, ovisno o njihovim vlastitim kriterijima. Ovo pitanje/zadatak riješilo je 97 zagrebačkih ispitanika, odnosno 87,4% od svih ispitanih te je svaka međa digitalizirana u programu ArcMap 10.3.1. Prostor koji zagrebački ispitanici smatraju Balkanom prikazan je na slici 1.

Sl. 1. Mede Balkana koje su označili zagrebački ispitanici

Iz priložene karte vidi se da postoji suglasje oko južnih i istočnih međa. Južna međa dominantno obuhvaća po prilici stvari južnu granicu otoka Krete, dok su istočne međe određene granicama Grčke, Bugarske i Rumunjske, odnosno Balkan na istoku završava uz obalu Crnog mora. To je posljedica izostanka diskusije o istočnim i južnim granicama, budući da se one ustvari nikad nisu ticale Hrvatske i njene pripadnosti Balkanu. Detaljnije je potrebno razložiti zapadnu i sjevernu među gdje postoje vidljivije razlike. Na zapadnoj međi postoje dvije koncentracije - jedna se nalazi uz hrvatsku obalu na Jadranskom moru (i na prostoru Jadranskog mora, na hrvatskom dijelu Jadrana), nastavlja se na obale Crne Gore, Albanije i Grčke, dok je druga koncentracija primjetna na zapadnoj granici Bosne i Hercegovine s Hrvatskom i dubljom penetracijom međe u bosanskohercegovački teritorij, a koja se onda spušta prema obali Crne Gore, Albanije i Grčke. Zbog tih pojavnosti, učinjena je analiza međa gdje je diferencijacija učinjena s obzirom na pitanje - *Smatrate li da je Balkan dio Vašeg identiteta?* Nakon izvršene diferencijacije međa prema odgovoru koju su ponudili na to pitanje, uočava se da su studenti koji su istakli da Balkan smatraju dijelom svojega identiteta zapadnu među postavljali prema području prve koncentracije, uključujući zapadnu hrvatsku granicu u zapadnu granicu Balkana, dok su ispitanici koji su smještali granicu istočnije, prema Bosni i Hercegovini, nijekali Balkan kao dio svojeg identiteta, čime se potvrđuje da prostor zaista jest dio identiteta pojedinca.

Na sjevernoj granici također postoje dvije koncentracije označenih međa - jedna se nalazi sjevernije, zalazi na teritorij Slovenije, dalje uz granicu Hrvatske i Mađarske, a zatim dalje obuhvaćajući Srbiju i Rumunjsku, a druga je smješтана južnije, prema granici s Bosnom i Hercegovinom, dalje se nastavlja prema Srbiji i Rumunjskoj. Ovdje treba upozoriti na koncentraciju granica na prostor Mađarske (ali i pojava međe na prostoru Austrije) pri čemu su, radi dobivanja objektivne slike, svakoj su međi koju su ispitanici označili, pridodani atributi iz pitanja o pripadnosti pojedine države Balkanu, budući da je tek 6,3% ispitanika Mađarsku smatralo balkanskom, a Austriju nitko nije navodio. Tek je jedan ispitanik koji je označio Mađarsku kao balkanskom smjestio među unutar mađarskog teritorija. Naime, iako pri kontrolnom ispitivanju nije uočeno da ispitanici (koji nisu studenti geografije) imaju problema sa snalaženjem na slijepoj karti, odnosno međe su postavljali u granicama onih država koje su označili balkanskim, pojedinim ispitanicima u ovom istraživanju predstavljalo je problem smjestiti međe unutar teritorija one države koje smatraju dijelom Balkana. To implicira da je takvo smještanje međa na sjever, u prostor teritorija Mađarske i Austrije, rezultat

smanjenje mogućnosti snalaženja na slijepoj karti i percipiranja prostora, a nikako da ispitanici smatraju da su Mađarska i Austrija dio Balkana. Što se tiče diferenciranja ovih dviju koncentracija s obzirom na pitanje koje je upotrijebljeno i za zapadnu granicu situacija je identična - oni koji Balkan smatraju dijelom svojeg identiteta smještali su granicu sjevernije, od onih koji ga ne smatraju dijelom identiteta.

Mariborski ispitanici, koji su na pitanje da navedu asocijacije, odnosno riječi i sintagme vezane uz Balkan, odgovorili stopostotno, ponudili su sljedeće (ovdje isto istaknuti deset najčešćih): *glazba* (29 ponavljanja), *ćevapi* (22 ponavljanja), *more* (18 ponavljanja), *hrana* (16 ponavljanja), *Jugoslavija* (15 ponavljanja), *rat* (10 ponavljanja), *alkohol* (10 ponavljanja), *planina* (10 ponavljanja), *Bosna i Hercegovina* (6 ponavljanja), *Srbija* (6 ponavljanja). Iz predloženih riječi vidljivo je da mariborski ispitanici povezuju Balkan s ponajprije kulturološkim asocijacijama - posebno se izdvajaju *ćevapi* i *hrana* kao tipičnost balkanskog prostora. Ukoliko se krenu analizirati daljnje asocijacije, uz *more* vezuje se i *odmor*, *vrućina*, *sunce* čime se dolazi do zaključka da Mariborčani ponajprije vezuju uz Balkan kao mjesto za odmor, kojem *povremeno* dolaze - javlja se želja za *divljim*, *strastvenim* i *toplim Balkanom* iznad kojeg su se izdigli (Luketić, 2013: 160). Ne zamaraju se povijesno-političkim asocijacijama - one se rijetko pojavljuju i kao takve u njihovoj percepciji su gotovo zanemarivane. Na ovo pitanje ponudili su 236 asocijacija, od toga 76 različitih. Budući da su većinom odgovarali da su političko neizjašnjeni ili nisu željeli odgovoriti, daljnja analiza prema tom ključu ovdje je izostavljena.

Kao i zagrebačkim ispitanicima, ponuđen im je set različitih riječi i sintagmi za koje su trebali odrediti vežu li ih uz Balkan, a rezultati su prikazani u tablici 6.

Tab. 6. Stavovi mariborskih ispitanika prema ponuđenim riječima i sintagmama

Izražavanje suglasja ponuđene asocijacije	izražito se ne slažem (%)	uglavnom se ne slažem (%)	niti se slažem niti se ne slažem (%)	uglavnom se slažem (%)	izražito se slažem (%)	Ukupno (%)
nesigurnost	3,8	9,6	55,8	28,9	1,9	100,0
prosperitet	1,9	48,1	32,7	15,4	1,9	100,0
stabilnost	5,8	42,3	36,5	9,6	5,8	100,0
primitivnost	13,6	19,2	44,2	19,2	3,8	100,0
nepremostive razlike	11,5	21,2	40,3	21,2	5,8	100,0
kohezivnost	0,0	23,1	57,7	19,2	0,0	100,0
poštivanje	3,8	21,2	42,3	28,9	3,9	100,0
nazadnost	9,7	23,1	36,5	26,9	3,8	100,0
sukobi	1,9	11,5	19,2	48,2	19,2	100,0
suradnja	1,9	25,0	50,0	21,2	1,9	100,0
tolerancija	1,9	36,5	44,3	13,5	3,8	100,0
dobrosusjedski odnosi	15,4	28,8	42,4	11,5	1,9	100,0

Izvor: Anketno istraživanje

Većina mariborskih ispitanika nije imalo izražen stav vezan uz pojmove koji su im ponuđeni o čemu svjedoče visoki udjeli u grupi *Niti se slažem niti se ne slažem*, a takvo se stajalište može objasniti time da su Slovenci okrenuti prema Srednjoj Europi (*Mittleuropa*), odnosno osjećaju jako pripadnost srednjoeuropskom civilizacijskom krugom, dok Balkan gledaju kao Drugog, inferiornijeg (Luketić, 2013), s određene distance. Ako je i postojala ikakva veza Balkana i Slovenije, ona je definitivno raskinuta ulaskom Slovenije u Europsku uniju. Jedina veća koncentracija ispitanika na jednoj ili drugoj strani Likertove skale uviđa se kod sukoba gdje se 67,3% ispitanika izjasnilo da se uglavnom ili u potpunosti slaže da se sukobi povezuju s Balkanom - sukobi početkom 1990-ih odvijali su se kratko vrijeme i na njihovom teritoriju, a tijekom prethodnog perioda sukobi su bili u neposrednom susjedstvu.

Na pitanje određenje samog pojma Balkana, mariborski studenti ponudili su sljedeće odgovore: 38,5% ispitanika tvrdi da je Balkan ponajprije geografski pojam, 46,2% da je to političko-povijesni pojam, a 15,3% da je kulturni pojam. Naime, u mariborskom akademskom (geografskom) diskursu o Balkanu se raspravlja kao geografskom pojmu, pojmu koji označava prostornu cjelinu. Tako je i udžbenik Jerneja Zupančiča (2015) *Geografija Balkana in njegovega obrobja* koncipiran da obuhvaća teme iz sfere fizičke geografije, socijalne geografije, historijske geografije te geopolitike

Balkana. S obzirom na formalno visokoškolsko obrazovanje u Sloveniji, gdje se Balkan promatra kao regija sa svim značajkama prostora, ovakva distribucija odgovora mariborskih ispitanika ne začuđuje, već odražava jedan od stavova slovenskih geografa. Nadalje, i u slovenskim medijima često se piše o događajima na (Zapadnom) Balkanu, nerijetko u negativnom kontekstu, te se stvara dojam nesigurne regije, čime se objašnjava Balkan kao političko-povijesni pojam.

Mišljenja oko postojanja kohezivnih elemenata, koji povezuju Balkan, podijeljena su - 50% ispitanika smatra da oni postoje. Kohezivni elementi prikazani su u tablici 7.

Tab. 7. Kohezivni elementi koji povezuju Balkan koje navode mariborski ispitanici

Tip	Kohezivni elementi
geografski	more, reljef
povijesni i politički	nekorektni politički odnosi, državne tvorevine kroz prošlost, zajednička prošlost, osmanska vladavina, konflikti, nerazvijenost, želja za napretkom, balkanski ratovi
kulturni	mentalni sklop, jezik, hrana, temperament, glazba, vjera, ležeran način života, kulturna ostavština, <i>balkanski bonton</i> , regionalni identifikacija, otvorenost ljudi, turistički potencijal

Izvor: Anketno istraživanje

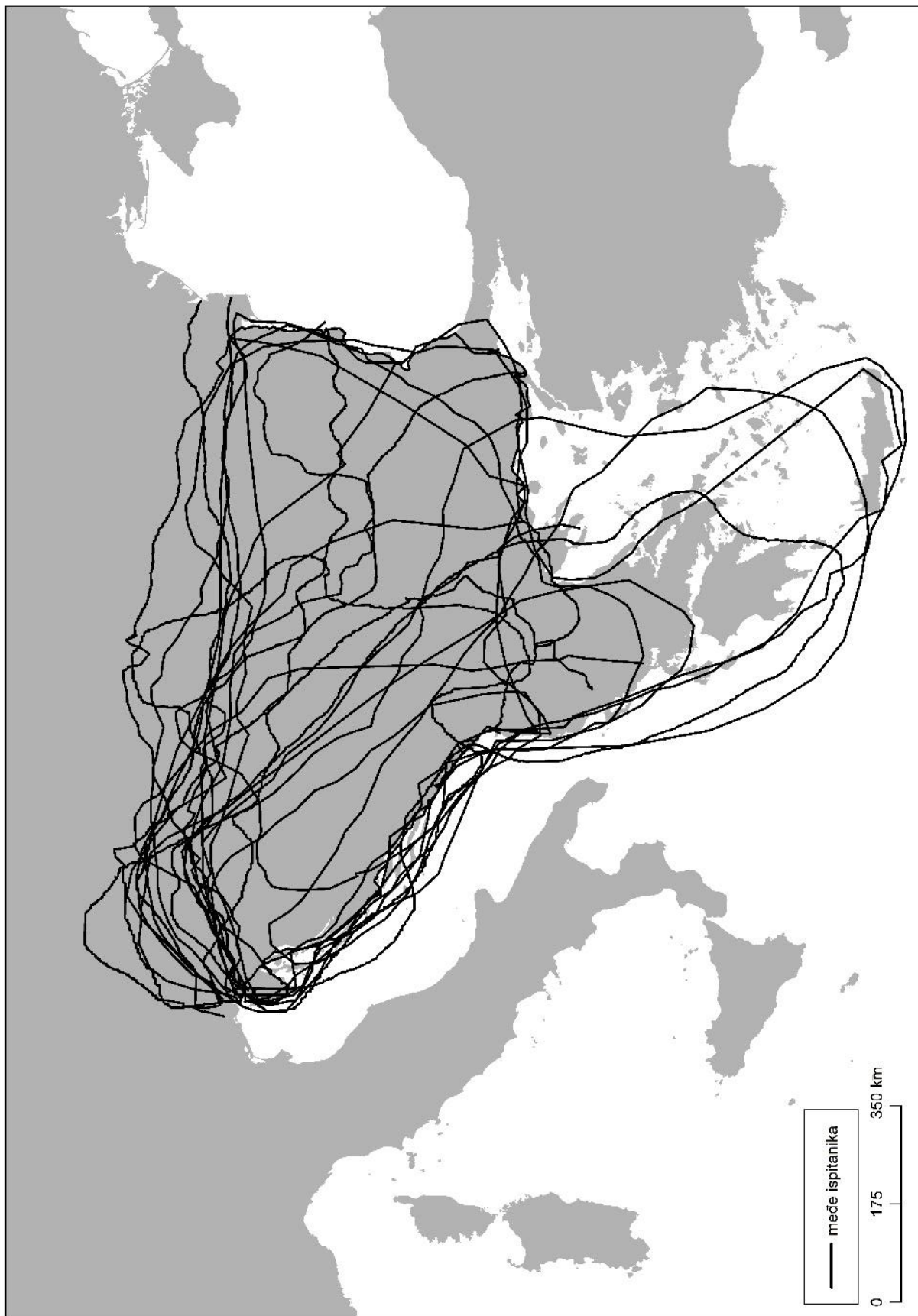
Iako u velikom postotku ističu da je Balkan geografski pojam, kada se govori o kohezivnim elementima koji bio povezivali i isticali ovaj prostor, geografski su najmanje zastupljeni. Povijesni i politički elementi uglavnom imaju negativan prizvuk - negativnosti određuju ovaj prostor, a međusobni sukobi ne da djeluju dezintegracijski, već upravo suprotno. S tim u svezi, valja istaknuti asocijaciju navedenu u anketi - *Velika Srbija* - odnosno imperijalističke težnje jedne države za ujedinjenjem krajeva. Od kulturoloških se spominje opet, prema Todorovoj (2015), jedan od najeksploatiranih mitologema balkanski mentalitet, ali zanimljivo je uočiti da navode i hranu kao kohezivni element odnosno percepciju prostora kroz prehranu. Valja istaknuti i balkanski bonton, odnosno specifične norme ponašanja *Balkanaca*.

Polovica mariborskih ispitanika smatra da je Balkan dio njihova identiteta, dok druga polovica to negira. Dugotrajnost življenja njihovih roditelja u južnoslavenskoj državi, koji su pripadali i dijelili nacionalni jugoslavenski identitet (bio on umjetan ili ne),

a koji je ostavio dubok otisak u kulturnom segmentu svakodnevnog života u Sloveniji (Luketić, 2013) i njihov odgoj ostavio reperkusije prilikom oblikovanja stavova i emocija prema ostalima. Također, potencijalna privlačnost balkanske kulture te povezivanje kroz popularnu kulturu koja briše granice (primjerice promoviranje Balkana, balkanskog identiteta kroz popularni glazbu te pozivanje na prošla vremena zajedništva; Cvitanović, 2009) doprinijelo je ugrađivanju Balkana u identitet mladih Mariborčana koji sada s već velikim vremenskim odmakom gledaju na zbivanja u prošlosti. S druge strane, dio koji odbacuje Balkan, kroz formiranje vlastitog identiteta i stavova, okreće se prema Srednjoj Europi i srednjoeuropskom civilizacijskom krugu.

Kada su u pitanju balkanske države, mariborski ispitanici nisu ponudili nikakve alternativne odgovore, koncentrirali su se na ponuđene države te su dali sljedeće odgovore: 26,9% ispitanih smatra Sloveniju balkanskom zemljom, 98,1% ispitanika u balkanske zemlje svrstava Hrvatsku, a 100% Srbiju. Za razliku od Srbije, Mađarsku nitko ne smatra balkanskom zemljom. Rumunjska je balkanska zemlja za 34,6% ispitanih, Bugarska za 50%, Crna Gora za 98,1%, a Albanija za 88,5%. Da Turska spada u niz balkanskih zemalja misli 5,8%, odnosno za Grčku 28,8%. Za Moldaviju, Kosovo, Bosnu i Hercegovinu i Makedoniju udjeli onih koji ih smatraju balkanskim su sljedeći - 5,8%, 92,3%, 98,1% i 90,4%. Kada ih se poslaže prema udjelima slaganja, od one koja je najviše balkanska do one koje je najmanja, niz je sljedeći: Srbija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo, Makedonija, Albanija, Bugarska, Rumunjska, Grčka, Moldavija i Turska. Ako kao kriterij ono što smatramo balkanskom državom uzmemo da je to ona zemlja koju je označilo 50,0 i više posto ispitanika, tom nizu ne pripadaju Rumunjska, Grčka, Slovenija i Turska. Što se Turske tiče, stvar je jasna - slovenski geografi izuzimaju Tursku kao dio Balkana. Zanimljivo je da ispitanici nisu ponudili Cipar kao alternativni odgovor koji oni pak smještaju na Balkan (Zupančič, 2015). Grčka je i ovdje prepoznata kao ne-Balkan na Balkanu, dok je pitanje Rumunjske i posebno Bugarske diskutabilno, budući da su u akademskom geografskom diskursu u Sloveniji Rumunjska i Bugarska neosporno na Balkanu, a ispitanici ih u manjoj mjeri označavaju balkanskim. Ako se detaljnije promotri niz po udjelu onih koji smatraju pojedinu zemlju balkanskom, tada se može zaključiti da Slovenci percipiraju Balkan ponajprije kroz prizmu bivših jugoslavenskih zemalja pri čemu sebe izostavljaju, a ostale zemlje nastale raspadom bivše jugoslavenske države izrazito smatraju balkanskima. To implicira i njihovo daljnje distanciranje od Balkana te naroda s kojim su živjeli u bivšoj državi.

Prostorna percepcija provedena je na isti način kao i kod zagrebačkih ispitanika. Od svih ispitanika, njih 48, odnosno 92,3% označilo je međe Balkana, a koje su prikazani na slici 2.

Sl. 2. Međe Balkana koje su označile mariborski ispitanci

Iz priložene karte vidljivo je da, iako postoje fluktuacije, a koje su ponajprije rezultat što su ispitanici češće označavali samo sjevernu među, a ne i ostale, zapadnu među mariborski ispitanici smještaju duž hrvatske obale, dalje prema obali Crne Gore, Albanije i Grčke. Istočnu među postavljaju uz zapadnu obalu Crnog mora, uz obale Rumunjske i Bugarske, nastavljajući se na sjeveroistok Grčke prema jugu iste. Južne međe poprilično su konfuzne te se pristupa generalizaciji budući da se nalaze na prostoru Grčke te se posredno može zaključiti da je južna granica takva da uključuje teritorij Grčke. Što se tiče sjeverne međe, ona kao i u hrvatskom primjeru pokazuje dva mjesta koncentracije - prvi je onaj koji uključuje cijelu Hrvatsku u Balkan, a drugo mjesto koncentracije obuhvaća međe koje su na sjeveru unutar slovenskog teritorija. Spuštajući se na razinu ispitanika i njihovih odgovora vezanih uz ugradnju Balkana u svoj identitet, ispitanici koji su potvrdno odgovorili da smatraju Balkan dijelom svojeg identiteta su upravo ispitanici koji su smještali sjevernu među na prostor Slovenije. Što se tiče sjevernije postavljenih sjevernih međa, posljedica je slabije snalažljivosti na slijepoj karti, budući da nijedan ispitanik nije označio Mađarsku kao balkansku zemlju niti naveo Austriju kao balkansku zemlju.

3.1. KOMPARATIVNA ANALIZA

Gledajući asocijacije zagrebačkih i mariborskih studenata, uočava se da su zagrebački puno više opterećeniji prošlim događajima i negativnim konotacijama vezanim uz Balkan. Blizina Balkana, gledanje Hrvatsku kroz prizmu balkanske države što ih opterećuje, a što Slovenija nema za problem, poticanje ružnih slika iz prošlosti, posebno u vremenu od krize 2008., a još uvijek neoporavljena od istih događanja, kroz javni, a posebno politički diskurs, poistovjećivanje Balkana sa Srbijom i Jugoslavijom, izaziva niz negativnih konotacija vezanih uz Balkan. S druge strane, Slovenci, iako navode i asocijacije negativnog prizvuka, one su rjeđe. Balkan se promatra kroz prizmu odmora, ispunjenja užitka, zabavu ili kroz države na Balkanu kojima identificiraju balkanska obilježja. Neopterećenost prošlim zbivanjima, udaljenost od Balkana i nametanje balkanskog epiteta ne obuhvaćajući Sloveniju, Slovencima je omogućilo promatrati Balkan kroz sasvim različitu prizmu, onu pozitivnu. Koliki je odmak od Balkana, odnosno doživljaj Balkana kao Drugog, dokazuje i asocijacija *susjedstvo*, a koja se kod zagrebačkih ispitanika ne pojavljuje.

Na ponuđene pojmove, zagrebački studenti uglavnom su imali izraženi stav vezuju li ih uz Balkan. To je bilo djelomično ili potpuno slaganje uz pojmove negativnih

konotacija, odnosno djelomično ili potpuno neslaganje uz pojmove pozitivnih konotacija. Posebno se tu ističu pojmovi *stabilnost, tolerancija, dobrosusjedski odnosi* koje nitko u potpunosti ne povezuje s Balkanom, odnosno *sukobi* koje nitko ne povezuje u potpunosti s Balkanom. S druge strane, mariborski studenti imali su uglavnom indiferentan stav prema ponuđenim pojmovima, decidirano dajući do znanja da nisu opterećeni balkanskom problematikom. Polarizacija na izrazito slaganje ili izrazito neslaganje nije zabilježeno, čime se uviđa razlika između mariborskih i zagrebačkih studenata. Opterećenost zagrebačkih studenata ukazuje zapravo na frustraciju zbog nemogućnosti odvajanja Hrvatske od Balkana, a s čim Slovenci nemaju problema - oni Balkan doživljavaju, na temelju prvih dvaju pitanja, kao prostor susjedstva, prostor na koji dolaze radi odmora i/ili zabave, te se ne opterećuju pozitivnim ili negativnim prizvucima koje izaziva Balkan.

Dok zagrebački studenti naglašavaju da je Balkan ponajprije povijesno-politički i kulturni pojam, pod utjecajem naobrazbe mariborski studenti određuju Balkan kao geografski i povijesno-politički pojam, stavljajući kulturni u drugi plan. Nastavno na to pitanje, 81,9% zagrebačkih studenata smatra da postoje kohezivni elementi koji povezuju Balkan i Balkance, a oni navode niz političkih, povijesnih i kulturoloških kohezivnih elemenata; 50% mariborskih studenata ističe da postoje kohezivni elementi i, iako određuju Balkan u velikoj mjeri kao geografski pojam, ne navode mnogo geografskih kohezivnih elemenata - i oni su usmjereni na političke, povijesne i kulturološke. Kohezivni elementi mariborskih i zagrebačkih studenata po prilici se ne razlikuju, oni su gotovo identični, a jedan od svakako najvažnijih je balkanski mentalitet.

Pitanje u kojem se problematizira Balkan kao dio identiteta pojedinca pokazalo je sljedeće rezultate - kod zagrebačkih studenata, njih 43,2% izjasnilo je svoj stav da smatra da je Balkan dio njihova identiteta, dok je kod mariborskih taj udio 50% što, s obzirom na dominantno mišljenje u objema zemljama, iznenađujuće - naime, zagrebački studenti, koji smatraju Balkan odbojnim, to su i pokazali svojim odgovorima, dok mariborski studenti u većoj mjeri prihvaćaju Balkan kao dio svojega identiteta iako je neosporno mišljenje da Slovenija nije Balkan - tu je riječ o privlačnosti balkanske kulture, poistovjećivanjem s narodima s kojima su živjeli tijekom cijelog *kratkog* 20. stoljeća, kao i privlačnost Balkana kao takvog kojeg izjednačavaju s odmorom i zabavom. Tome je pridonijelo i to što se nikad nisi borili sa stigmom Balkana koji u očima Srednje Europe i Zapada izaziva negativne pa i ružne konotacije.

Kada se govori o pripadnosti država Balkanu, situacija je poprilično slična s dvije velike razlike - to su Bugarsku, koju kao balkansku zemlju percipira 90,1% zagrebačkih, odnosno 50% mariborskih studenata te Hrvatska, koju kao balkansku percipira 53,2%, odnosno 98,1% mariborskih studenata. Posebno začuđuje mariborski primjer Bugarske gdje ju oni ne označavaju kao balkansku državu, a upravo se kroz nju prostire planina po kojoj je cijela regija dobila ime, a što zagrebački ispitanici prepoznaju. Što se Hrvatske tiče, u svjetlu *bijega s Balkana* hrvatski odgovori ne iznenađuju, kao što ne iznenađuju niti slovenski - oni su upravo odraz percepcije Balkana kroz jugoslavensku prizmu gdje su *prave balkanske* zemlje upravo zemlje bivše Jugoslavije izuzev Slovenije.

Nadalje, mariborski i zagrebački ispitanici ima jednaka razmišljanja u vezi istočne međe Balkana - ona je ista, prostire se duž rumunjske i bugarske crnomorske granice. Južna međa Balkana kod zagrebačkih ispitanika određena je krajnjim jugom Grčke s Kretom, dok slovenski ispitanici postavljaju istu kroz teritorij Grčke, odnosno dvoje ispitanika u potpunosti uključuje i Kretu - uvjetno rečeno, i južna međa identična je i kod jednih i kod drugih. Zapadna granica zagrebačkih ispitanika koji smatraju Balkan dijelom svojeg identiteta poklapa se s koncentracijom ucrtanih međa mariborskih ispitanika - zagrebački ispitanici šire balkanski prostor osjećajući ga svojim, dok je kod mariborskih ispitanika prisutno percepcija Balkana kroz jugoslavensku prizmu. Zagrebački ispitanici koji ne smatraju Balkan dijelom svojeg identiteta, isključuju Hrvatsku i iz zapadnih granica te ju postavljaju istočnije, prema Bosni. Sjeverna međa koju su ucrtali zagrebački ispitanici koji smatraju Balkan dijelom svojeg identiteta uglavnom se poklapa se s međom koju su ucrtavali mariborski ispitanici koji Balkan ne smatraju dijelom svojeg identiteta - tako zagrebački ispitanici šire balkanski prostor, obuhvaćajući i Hrvatsku u međe Balkana, dok ga mariborski sužavaju i promatraju kroz prizmu Jugoslavije pritom izdvajajući sebe iz te prizme. S druge strane, zagrebački ispitanici, koji sužavaju balkanski prostor, sjevernu granicu smještaju južno od Hrvatske, a mariborski ispitanici, koji šire balkanski prostor, sjevernu granicu smještaju sjevernije, uključujući Sloveniju kao dio Balkana, a kao odraz želje za već prije spomenutim divljim, nepoznatim, intrigantnim Balkanom.

4. ZAKLJUČAK

Kompleksnim pitanjem što Balkan jest bave se znanstvenici raznih struka, čest je u političkom i javnom diskursu, Balkanom se susrećemo gotovo svakodnevno, ali suglasje na to pitanje ne postoji, nije jednoznačno i vjerojatno će uvijek, ponovo i ponovo, izazivati kontroverze.

Iako Balkan kao misaona konstrukcija umanjuje geografsku komponentu, on ne umanjuje mogućnost geografskog, kao interdisciplinarnog, pristupa u izučavanju te tematike. U ovom radu naglasak je stavljen na pojmovno i prostorno percipiranje Balkana, odnosno konstruiranje Balkana kao vernakularne regije.

Temeljem iznesenih teorijskih pretpostavki i analizom podataka dobivenih provedenim anketnim istraživanjem među zagrebačkim i mariborskim studentima geografije, ciljevi istraživanja su ostvareni.

S obzirom na postavljene istraživačke hipoteze, a na temelju provedenog istraživanja i obrađenih rezultata, može se konstatirati sljedeće:

1. zagrebački studenti geografije koncentrirali su se na negativne asocijacije vezane uz Balkan, ponajprije na sukobe, imajući na umu nedavna zbivanja koja su se događala na prostoru bivše SFR Jugoslavije; isto tako, zagrebački ispitanici su izražavali svoje slaganje da ponuđene negativne asocijacije vezuju uz Balkan, kao i neslaganje da ponuđene pozitivne asocijacije ne vezuju uz Balkan, a posebno se to očituje kod negativnih asocijacija gdje je izostala kategorija *izrazito se ne slažem*, odnosno kod pozitivnih asocijacija gdje je izostala kategorija *izrazito se slažem* - time je prva hipoteza empirijski potvrđena
2. hipoteza da zagrebački studenti negiraju Balkan kao dio svojega identiteta uvjetno je potvrđena, budući da preko 40% ispitanika ipak smatra Balkan dijelom svojega identiteta, čime se ne može konstatirati potpuna negacija Balkana kao dijela identiteta
3. mariborski ispitanici navode uglavnom neutralne asocijacije vezane uz Balkan, povezujući ga prvenstveno s mjestom za odmor te nisu opterećeni niti pozitivnim niti negativnim asocijacijama, čime je i treća hipoteza potvrđena
4. promatrajući međe koje su ucrtavali mariborski ispitanici te gotovo jednoglasnim svrstavanjem bivših jugoslavenskih država izuzev Slovenije na Balkan, hipoteza da mariborskih studenti promatraju Balkan kroz jugoslavensku prizmu,

a Hrvatska je eksplicitno označena kao balkanska (98,1% ispitanih), što potvrđuje četvrtu hipotezu

5. budući da postoji dva područja izrazitih koncentracija ucrtanih sjevernih međa kod zagrebačkih ispitanika, a koje se javljaju kao posljedica različitih ugradnja prostornih identiteta, ova hipoteza je potvrđena
6. budući da obje koncentracije ucrtanih sjevernih međa Balkana kod mariborskih ispitanika uključuju Hrvatsku, ova je hipoteza također potvrđena
7. zagrebački i mariborski ispitanici ucrtavali su iste istočne međe čime je prvi dio hipoteze potvrđen, dok je drugi dio hipoteze, zbog izostanka veće koncentracije ucrtanih južnih međa kod mariborskih ispitanika, podudaranost međa zagrebačkih i mariborskih studenata uvjetno je potvrđena.

S obzirom na izneseno u radu te na ovdje iznesene zaključke, može se konstatirati da je fluidnost međa (vernakularne) regije izražena, ne postoje konzistentne međe, iako se pojedini segmenti podudaraju (ali ne u potpunosti), stoga Balkan ne egzistira kao konkretna geografska kategorija, već je on rezultat individualnih kriterija, asocijacija i osjećaja prema Balkanu, a koji zauzimaju široki dijapazon - od pozitivnih do negativnih. Nastavno, Balkan se može proučavati kao vernakularna regija i kao takav može i mora biti predmet geografskog istraživanja.

ZAHVALA

Veliko hvala našim mentorima doc.dr.sc. Vedranu Prelogoviću i poslijedoktorandici dr.sc. Petri Radeljak Kaufmann za nesebičnu pomoć, izdvojeno vrijeme, savjete i razvijanje vještina istraživačkoga rada, kao i za podršku u svakom smislu riječi tijekom provođenja istraživanja i pisanja rada. Također, željeli bismo zahvaliti svim pojedincima koji su nam pomogli prilikom oblikovanja ovoga rada, kao i onima koji su nam bili prije svega moralna potpora - našim obiteljima i prijateljima.

LITERATURA

- Anić, V., 1991: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb
- Beširević, N., 2013: *Vanjska politika Europske unije i Zapadni Balkan*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
- Breglec, Z., 2015: *Balkan kao prazan ili lebdeći označitelj u hrvatskom javnom i političku diskurzu*, rad nagrađen Rektorovom nagradom 2015., Filozofski fakultet, Zagreb
- Carter, F.W., 1977: Introduction to the Balkan Scene, u: *An Historical Geography of the Balkans* (ur., Carter, F.W.), Academic Press Inc. Ltd., London, 1-24.
- Cohen, L., Manion, L., Morrison, K., 2007: *Metode istraživanja u obrazovanju*, Naklada Slap, Jastrebarsko
- Colten, C.E., 1997: The Land of Lincoln: Genesis of a Vernacular Region, *Journal of Cultural Geography* 16 (2), 55-75.
- Corbetta, P., 2003: *Social Research. Theory, Methods and Techniques*, SAGE Publications Ltd., London
- Cvitanović, M., 2009: (Re)konstrukcija balkanskih identiteta kroz popularnu glazbu, *Migracijske i etničke teme* 25, 317-335.
- Diplomski studij Politologije*, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, n.d., <http://www.fpzg.unizg.hr/studiji/diplomski/politologija> (4.3.2017.)
- Hrvatska enciklopedija, <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49292> (2. 3. 2017.)
- Jurić, F., 2014: Balkan u hrvatskim udžbenicima povijesti, *Povijest u nastavi* 21 (1), 23-44.
- Kocsis, K., 2007: The Concept and Boundaries of South Eastern Europe and the Balkans, u: *Soutuh Eastern Europe in Maps* (ur. Kocsis, K.), HAS Geographical Research Institute, Budapest, 9-11.
- Komušanac, M., Šterc, S., 2014: Prostor kao temelj identiteta u nadogradnji, *Mostariensia* 18, 9-25.
- Izborni kolegij 2016-2017*, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, n.d., <http://www.ffzg.unizg.hr/pov/pov2/file.php?folder=root&file=izborni2016-17.html?folder=root&file=izborni2016-17.html> (4.3.2017.)
- Jednopedmetni studij Povijesti*, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, n.d., http://www.ffzg.unizg.hr/pov/pov2/file.php?folder=2novi_prog&file=predd-jednop (4.3.2017.)

- Lerner, R. M., Steinberg, L. (ur.), 2004: *Handbook of Adolescent Psychology 2nd Edition*, John Wiley & Sons Inc., New Jersey
- Luketić, K., 2013: *Balkan - od geografije do fantazije*, Algoritam, Zagreb
- Marković, I., Fuerst-Bjeliš, B., 2015: Prostorni identitet kao pokretačka snaga razvoja turizma: komparativna analiza regija Bjelovar i Čakovec, *Hrvatski geografski glasnik* 77 (1), 71-88.
- Mazower, M., 2003: *Balkan - kratka povijest*, Srednja Europa, Zagreb
- Meyer, T., 2013: *Uvod u politiku*, CID i Politička kultura, Podgorica i Zagreb
- Nastavnici i predmeti*, Odsjek za povijest Hrvatskih studija, n.d., <https://www.hrstud.unizg.hr/povijest/nastavnici> (4.3.2017.)
- Ostergren, R.C., Le Bossé, M., 2011: *The Europeans. A Geography of People, Culture and Environment. Second Edition*, The Guilford Press, New York
- Pavić, R., 2008: Još o sjevernoj međi i granici Balkanskog poluotoka, *Geografski horizont* 54 (1), 29-35.
- Pejnović, D., 2008: Geografske osnove identiteta i njegovo značenje za održivi razvoj geoprostora, u: *Zbornik radova 2. kongresa geografa Bosne i Hercegovine* (ur. Spahić, M.), Geografsko društvo Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 40-52.
- Petz, B., Kolesarić, V., Ivanec, D., 2012: *Petzova statistika*, Naklada Slap, Jastrebarsko
- Portugali, J., 1996: *The Construction of Cognitive Maps*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht
- Preddiplomski studij Geografije*, Geografski odsjek Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu, n.d., https://www.pmf.unizg.hr/geog/nastava/preddiplomski_studij (4.3.2017.)
- Preddiplomski studij Politologije*, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, n.d., <http://www.fpzg.unizg.hr/studiji/preddiplomski/politologija> (4.3.2017.)
- Rihtman-Auguštin, D., 1997: Otkad i zašto se grozimo Balkana?, *Erasmus* 19, 27-35.
- Rogić, V., 1972: Balkanski poluotok, u: *Pomorska enciklopedija*, sv. 1. (ur. Brajković, V., Mardešić, P.), Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 284-285.
- Schwartzmantel, J., 2005: *Doba ideologije - političke ideologije od Američke revolucije do postmodernih vremena*, AGM, Zagreb
- Skoko, B., 2010: Što Bošnjaci, Hrvati i Srbi misle o jedni drugima, *Političke analize* 1 (4), 16-20.

- Slukan Altić, M., 2011: Hrvatska kao Zapadni Balkan - geografska stvarnost ili nametnuti identitet, *Društvena istraživanja* 20 (2), 401-413.
- Šakaja, L., 2001: Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu: prilog proučavanju imaginativne geografije, *Revija za sociologiju* 32 (1/2), 27-37.
- Šakaja, L., 2004: Kognitivne karte i post-konfliktno stanje: slika vlastitog kraja učenika osnovne škole Jabukovac (Banovina), *Hrvatski geografski glasnik* 66 (2), 69-94.
- Šakaja, L., 2015: *Uvod u kulturnu geografiju*, Leykam International, Zagreb
- Šterc, S., 2015: *Geografski i demogeografski identitet*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb
- Tandarić, N., Maček, M., Cvitanović, M., Tekić, I., Flegar, M., Okmaca, A., Tvrdojević, J., 2013: Percepcija prostornog obuhvata Sredozemlja u Hrvatskoj, *Geoadria* 18 (2), 181-197.
- The Western Balkans*, European Commission, n.d., http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/displayFtu.html?ftuld=FTU_6_5.2.html (4.3.2017.)
- Todorova, M., 2015: *Imaginarni Balkan*, Naklada Ljevak, Zagreb
- Topalović, D., 2000: *Balkanska Europa. Geopolitičke teme*, Diorama, Zagreb
- Vukosav, B., Fuerst-Bjeliš, B., 2015: Medijska percepcija prostornih identiteta: Konstrukcija imaginativne karte dalmatinske unutrašnjosti, *Geoadria* 20 (1), 23-40.
- Western Balkans: Enhancing the European perspective*, Commission of The European Communities, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/november/tradoc_141300.pdf (4.3.2017.)
- Zambelli, N., 2010: Između Balkana i Zapada: problem hrvatskog identiteta nakon Tuđmana i diskurzivna rekonstrukcija regije, *Politička misao* 47 (1), 55-76.
- Zupančič, J., 2015: *Geografija Balkana in njegovega obrobja*, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana
- Zvonarević, M., 1985: *Socijalna psihologija*, Školska knjiga, Zagreb

SAŽETAK

PERCEPCIJA BALKANA MEĐU ZAGREBAČKIM I MARIBORSKIM STUDENTIMA GEOGRAFIJE

Tvrtko Pleić - Vedran Glasnović

U radu se problematizira prostorna i pojmovna percepcija Balkana među preddiplomskim studentima geografije na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Odjela za geografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mariboru, a koja je istražena u ožujku 2017. godine. Balkan je pojam s kojim se svakodnevno susrećemo, međutim, on ne egzistira kao konkretna geografska kategorija, već kao vernakularna regija, odnosno misaona konstrukcija izdvojena na osnovu vlastitih vrijednosnih sudova, kriterija i osjećaja prema samom Balkanu. Kroz istraživanje je ustanovljeno da zagrebački studenti uz Balkan vezuju pojmove negativne konotacije, dobiva se dojam da se otiru od stigme Balkana te većinom ne smatraju Balkan dio svojega (prostornog) identiteta. Kod zagrebačkih studenata postoji suglasje oko istočnih i južnih međa, međutim zapadna i sjeverna se razlikuje ovisno smatraju li ispitanici Balkan dijelom svojeg identiteta - oni koji smatraju, šire prostor Balkana uključujući Hrvatsku, dok oni koji ne smatraju, sužavaju međe na sjeveru i zapadu prema Bosni i Hercegovini. Mariborski studenti uz Balkan vezuju pozitivne i neutralne asocijacije, neopterećeni su Balkanom, budući da se nikad nisu ni pokušavali oteti balkanskim obilježjima ne smatrajući ih dijelom slovenskog kolektivnog identiteta, a prostorno ga percipiraju tako da gotovo bez iznimke uključuju Hrvatsku, pri čemu je zapadna granica konstantna, dok se sjeverna pomiče prema Sloveniji kod ispitanika koji osjećaju Balkan *svojim*.

ključne riječi: Balkan, prostorna i pojmovna percepcija, prostorni identitet, vernakularna regija

SUMMARY

ZAGREB AND MARIBOR GEOGRAPHY STUDENTS' PERCEPTION OF THE BALKANS

Tvrtko Pleić - Vedran Glasnović

The paper discusses spatial and conceptual perceptions of the Balkans among undergraduate geography students studying at the geography departments of the Universities of Zagreb and Maribor, who were surveyed in March of 2017. „The Balkans“ is a concept which we come across everyday, however, it does not exist as a specific geographic category, rather as a vernacular region – that is as a mental construct distinguished on the basis of one's own values, criteria, and feelings towards the Balkans themselves. The research showed that Zagreb students associated the Balkans with negative concepts, though they seemed to dissociate themselves from the Balkan stigma and mostly do not consider the idea of „Balkan“ to be a part of their own (spatial) identity. Zagreb students agreed upon eastern and southern borders, however ideas on the western and northern borders differed in relation to whether the interviewee considered Balkan a part of their identity. Those that did, widened the Balkan area to include Croatia, while the ones that did not narrowed it down to Bosnia and Herzegovina's northern and western border. Maribor students associated the Balkans with both positive and neutral concepts. They are unburdened by negative concepts of the Balkans, since they have never even tried to dissociate themselves from Balkan characteristics – not considering them to be a part of Slovenian collective identity; while spatially perceiving the Balkans in such a way that they almost always include Croatia. The western border was constant, and northern moving towards Slovenia among students that think of the Balkans as *their own*.

key words: Balkans, conceptual and spatial perception, spatial identity, vernacular region

PRILOZI

ANKETNI UPITNIK

Poštovana/Poštovani,

pred Vama se nalazi upitnik koji je dio istraživanja „Percepcija Balkana među zagrebačkim i mariborskim studentima geografije“ koje se provodi u sklopu Natječaja za Rektorovu nagradu u ak. godini 2016./2017. na Geografskom odsjeku PMF-a Sveučilišta u Zagrebu pod mentorstvom doc.dr.sc. Vedrana Prelogovića i poslijedoktorandice dr.sc. Petre Radeljak Kaufmann. Ukoliko imate bilo kakvo pitanje vezno uz samo istraživanje, možete se obratiti na e-mail adrese:

glasnovic.vedran@gmail.com , tvrtko.pleic@hotmail.com , radeljak@geog.pmf.hr ili vprelogo@geog.pmf.hr

Vedran Glasnović i Tvrtko Pleić

1. Spol M Ž
2. Dob _____
3. Fakultet: Geografski odsjek PMF-a Oddelek za geografiju Univerza v Mariboru

4. Molimo Vas navedite do 5 riječi/sintagmi koji u Vama pobuđuje riječ Balkan.

5. Molimo Vas odredite Vašu političku poziciju:

- a) ljevica b) lijevi centar c) centar d) desni centar e) desnica
f) politički neizjašnjen/a g) ne želim odgovoriti

6. U tablici su ponuđene riječi i sintagme. Molimo Vas da zaokružite broj od 1 do 5, pri čemu 1 označava da se izrazito ne slažete, 2 da se uglavnom ne slažete, 3 da se niti slažete niti ne slažete, 4 da se uglavnom slažete, odnosno 5 da se izrazito slažete da navedeni pojam ili sintagma se može vezivati uz pojam *Balkan*.

6.1.	nesigurnost	1	2	3	4	5
6.2.	prosperitet	1	2	3	4	5
6.3.	stabilnost	1	2	3	4	5
6.4.	primitivnost	1	2	3	4	5
6.5.	nepremostive razlike	1	2	3	4	5
6.6.	kohezivnost	1	2	3	4	5
6.7.	poštivanje	1	2	3	4	5
6.8.	nazadnost	1	2	3	4	5
6.9.	sukobi	1	2	3	4	5
6.10.	suradnja	1	2	3	4	5
6.11.	tolerancija	1	2	3	4	5
6.12.	dobrosusjedski odnosi	1	2	3	4	5

7. Po Vašem sudu Balkan predstavlja

- a) geografski pojam
- b) povijesno-politički pojam
- c) kulturno determiniran pojam

8. Smatrate li da postoje kohezivni elementi koji povezuju prostor Balkan?

DA NE

9. Ako ste na prethodno pitanje odgovorili s DA, molimo Vas navedite kohezivne elemente.

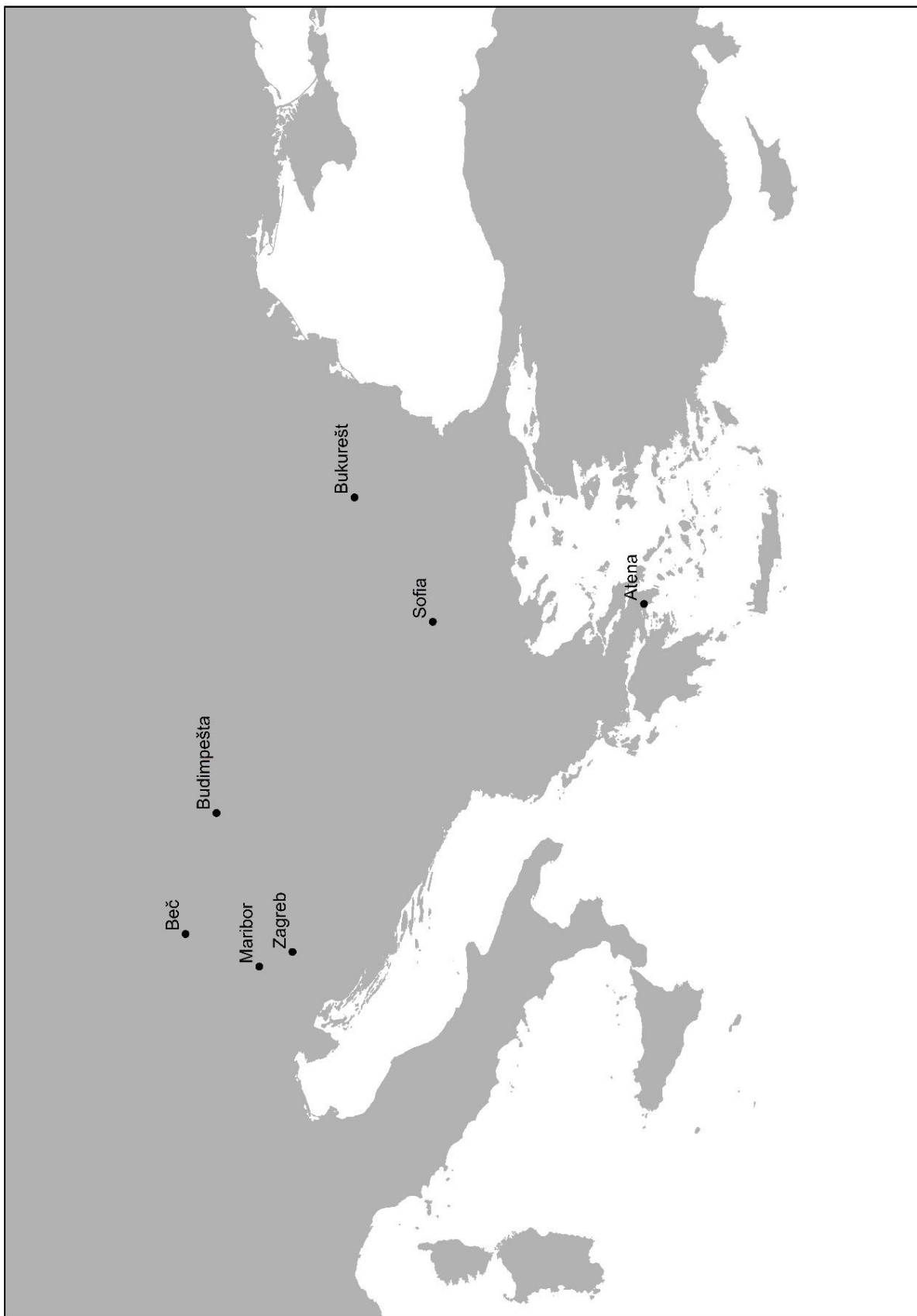
10. Smatrate li da je Balkan dio Vašeg identiteta?

DA NE

11. Zaokružite slovo ispred država za koje smatrate da pripadaju Balkanu.

- a) Slovenija
- b) Hrvatska
- c) Mađarska
- d) Srbija
- e) Rumunjska
- f) Bugarska
- g) Crna Gora
- h) Albanija
- i) Turska
- j) Grčka
- k) Moldavija
- l) Kosovo
- m) Bosna i Hercegovina
- n) Makedonija
- o) neka/e druga/e. Koje?

12. Na priloženoj karti Europe označite što smatrate međom Balkana.

ANKETNI VPRAŠALNIK

Spoštovana/Spoštovani,

pred Vami je anketni vprašalnik ki se uporablja v študiji Vedrana Glasnović i Tvrтка Pleić „Percepcija Balkana među zagrebačkim i mariborskim studentima geografije“ ki se izvaja v tekmovanju za Nagrado rektorja 2017. Če imate vprašanj se obrnite avtorjema na mail glasnovic.vedran@gmail.com in tvrtko.pleic@hotmail.com oz mentorjem vprelogo@geog.pmf.hr (Uni.Doc.Dr. Vedran Prelogović) i radeljak@geog.pmf.hr (Dr. Petra Radeljak Kaufmann).

Vedran Glasnović i Tvrтка Pleić

1. Spol: M Ž
2. Starost: _____
3. Fakulteta: Geografski odsjek PMF-a Oddelek za geografijo Univerza v Mariboru

4. Prosim Vas, da navedete 5 stvari/pojmov, ki Vas asociirajo na besedo Balkan.

5. Prosim Vas, da obkrožite Vašo politično usmerjenost:

- a) levica b) levi center c) center d) desni center e) desnica
f) politično neopredeljen/a g) ne želim odgovoriti

6. V tabeli so ponujene besede in fraze. Prosim Vas, da obkrožite številko od 1 do 5, pri čem 1 pomeni da se izrazito ne strinjate, 2 da se v glavnem ne strinjate, 3 da se niti strinjate in niti ne strinjate, 4 da se v glavnem strinjate, 5 da se izrazito strinjate, tako, kot menite, da se navedeni pojem ali fraza lahko veže na pojem *Balkan*.

6.1.	nesigurnost	1	2	3	4	5
6.2.	prosperiteta (razvoj)	1	2	3	4	5
6.3.	stabilnost	1	2	3	4	5
6.4.	primitivnost	1	2	3	4	5
6.5.	nepremostljive razlike	1	2	3	4	5
6.6.	kohezivnost	1	2	3	4	5
6.7.	spoštovanje	1	2	3	4	5
6.8.	nazadovanje	1	2	3	4	5
6.9.	konflikti	1	2	3	4	5
6.10.	sodelovanje	1	2	3	4	5
6.11.	toleranca	1	2	3	4	5
6.12.	dobri sosedski odnosi	1	2	3	4	5

7. Po Vaši presoji Balkan predstavlja:

- a) prostorni pojem
- b) zgodovinsko-politični pojem
- c) kulturno determiniran pojem

8. Menite, da obstajajo kohezivni elementi, ki povezujejo Balkan?

DA NE

9. Če ste na prejšnje vprašanje odgovorili z DA, Vas prosimo, da navedete te elemente.

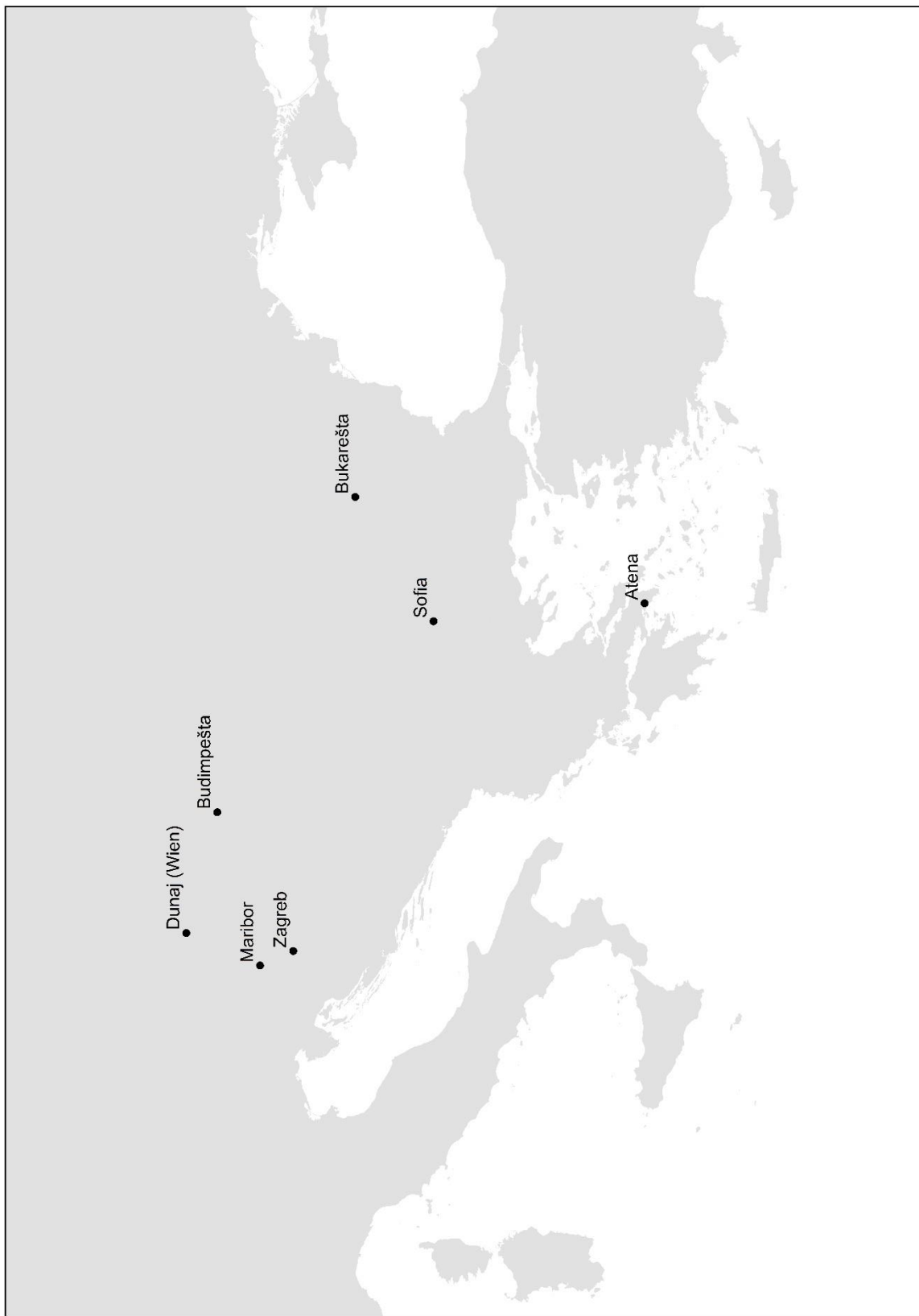
10. Menite, da je Balkan del Vaše identitete?

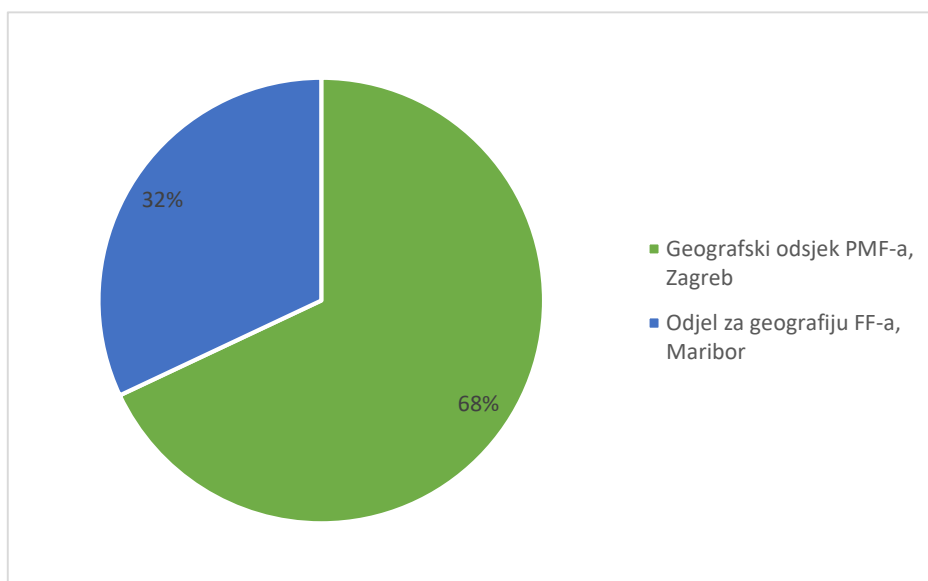
DA NE

11. Obkrožite črko pred državo za katero menite, da pripada Balkanu.

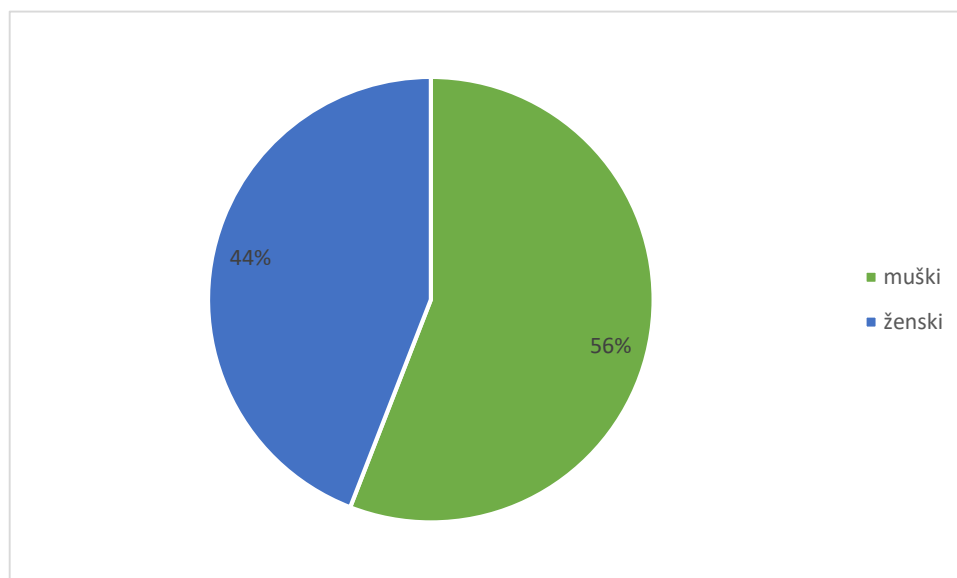
a) Slovenija	i) Turčija
b) Hrvaška	j) Grčija
c) Madžarska	k) Moldavija
d) Srbija	l) Kosovo
e) Romunija	m) Bosna in Hercegovina
f) Bolgarija	n) Makedonija
g) Črna Gora	o) drugo:
h) Albanija	

12. Na priloženi karti Evrope označite, kje smatrate, da poteka meja Balkana.

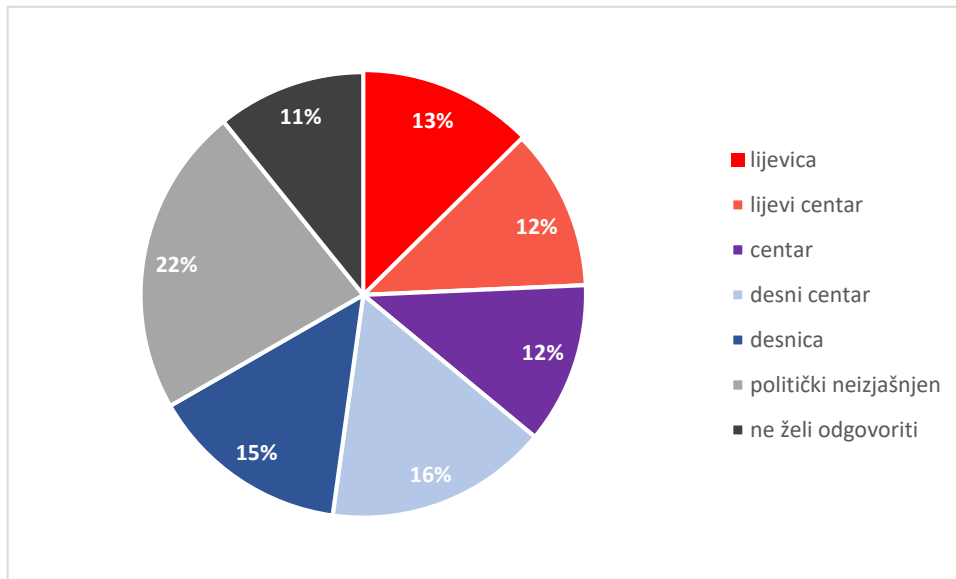

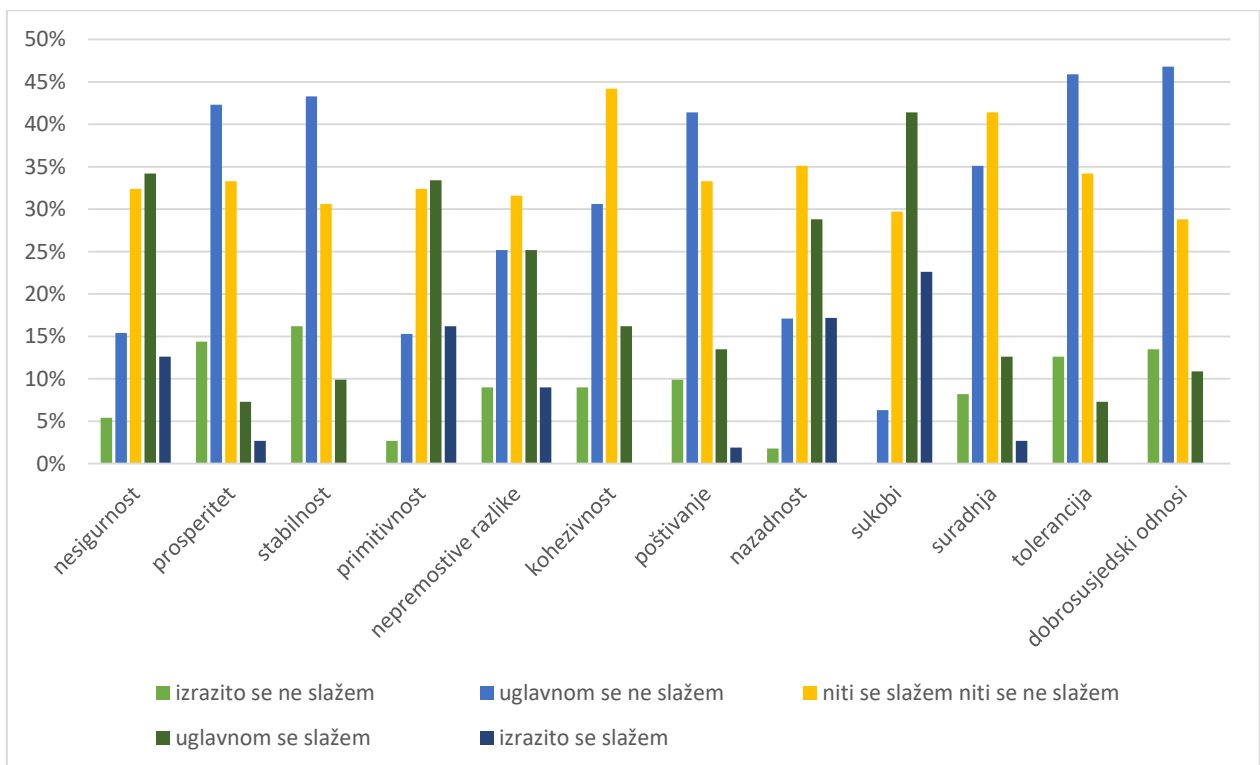
Sl. 1. Ispitanici s obzirom na studij geografije koji pohađaju

Sl. 2. Spolna struktura zagrebačkih ispitanika

Sl. 3. Političko opredjeljenje zagrebačkih ispitanika

Sl. 4. Stavovi zagrebačkih ispitanika prema ponuđenim riječima i sintagmama

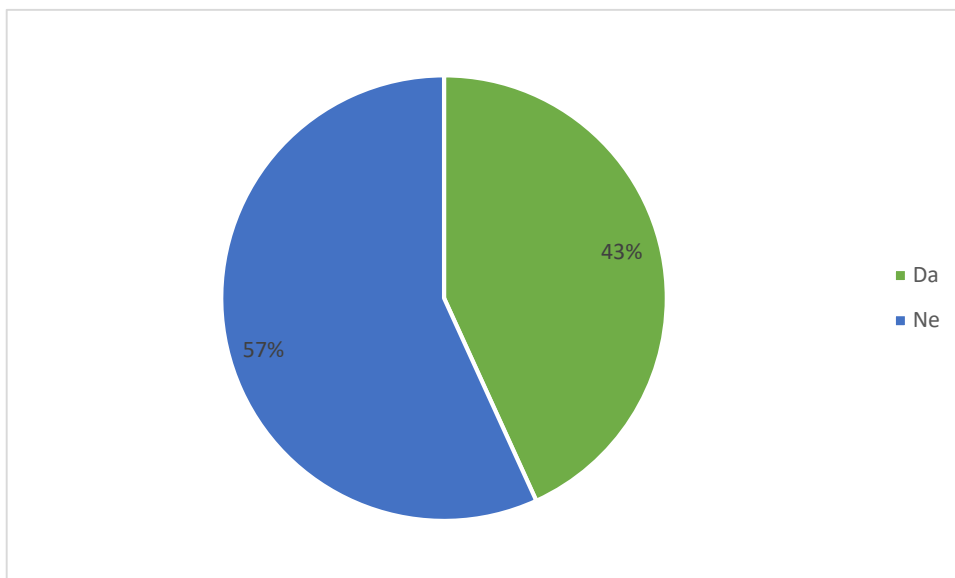
Tab. 1. Odgovori zagrebačkih ispitanika na pitanje
*Molimo Vas navedite do 5 riječi/sintagmi koji u Vama pobuđuje
 riječ Balkan.*

riječ/sintagma	broj pojavljivanja
sukobi	29
rat	23
<i>cajke</i>	20
planina	20
Jugoistočna Europa	15
poluotok	15
primitivizam	14
nazadnost	13
netrpeljivost	13
slabija razvijenost	11
Jugoslavija	10
bure baruta	9
hrana	9
specifičan mentalitet	8
usitnjenost	8
Slaveni	7
tranzicija	6
zaostalost	6
neslaganje	5
tradicija	5
Bugarska	4
korupcija	4
ludost	4
mozaičnost	4
okrenutost prošlosti	4
povijest	4
prirodne ljepote	4
rakija	4
siromaštvo	4
zajedništvo	4
burna prošlost	3

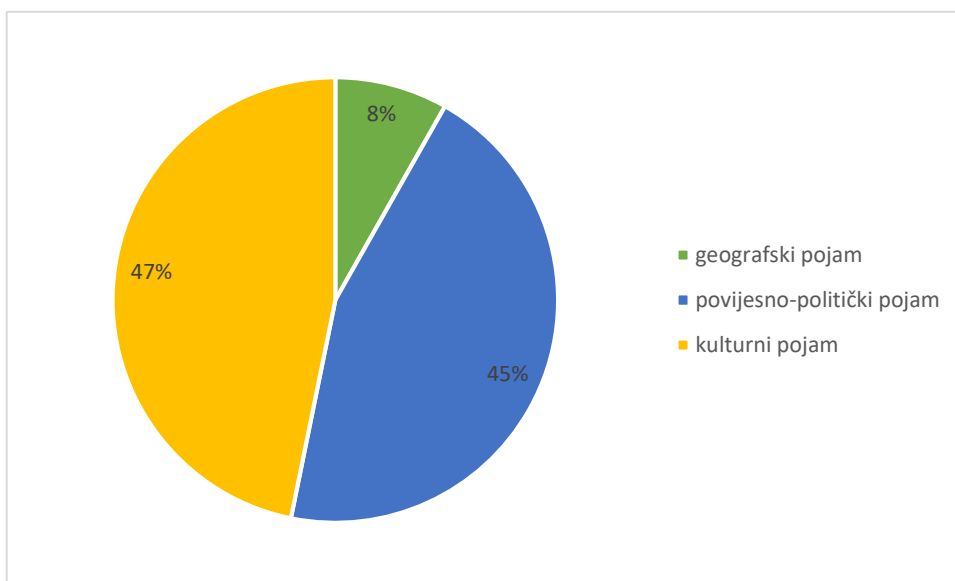
jezik	3
multikulturalnost	3
nezaposlenost	3
politika	3
potencijal	3
pravoslavlje	3
regija	3
seljačine	3
sličnosti	3
sport	3
Srbija	3
suživot	3
BMW/Mercedes	2
huliganizam	2
iseljavanje	2
istok	2
kaos/kaotičnosti	2
katastrofa	2
konzervativizam	2
lopovluk	2
Osmansko Carstvo	2
prljavo	2
razjedinjenost	2
zabava	2
zadrtnost	2
80-e	1
apstraktno	1
Azra	1
burek	1
Crkva	1
dinamičnost	1
dobar smisao za humor	1
ekstremizam	1
islam	1
kriminal	1

malograđanstvo	1
nacionalizmi	1
napetost	1
neodređen prostor	1
nepovjerenje	1
odbojnost	1
odvojenost	1
opasnost	1
opušten način života	1
policija	1
ponos	1
psovke	1
snaga	1
stare civilizacije	1
svakodnevnica	1
tolerancija	1
Turska	1
uzbuđujuće	1
vojna nemoć	1
žene	1

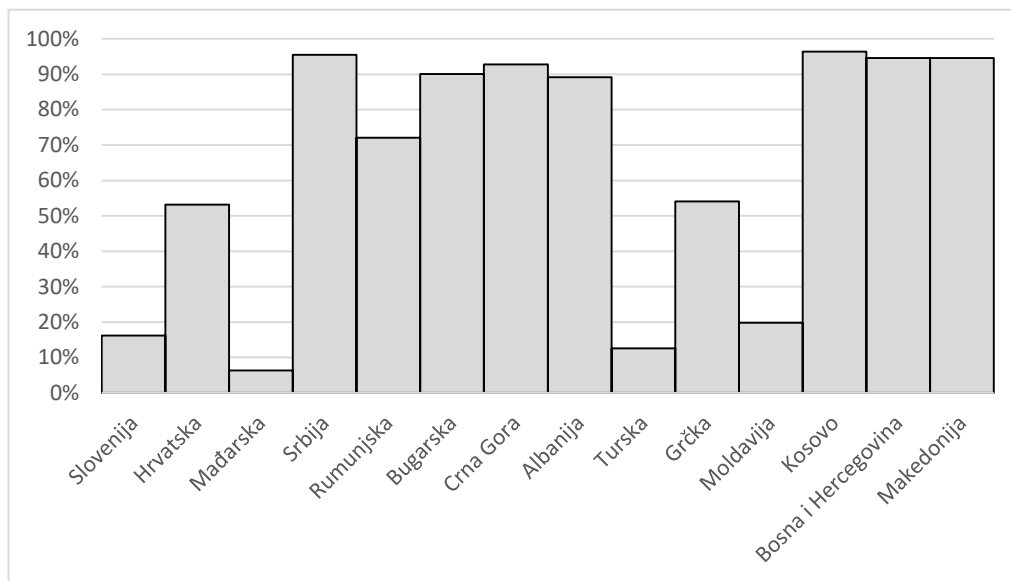
Izvor: Anketno istraživanje

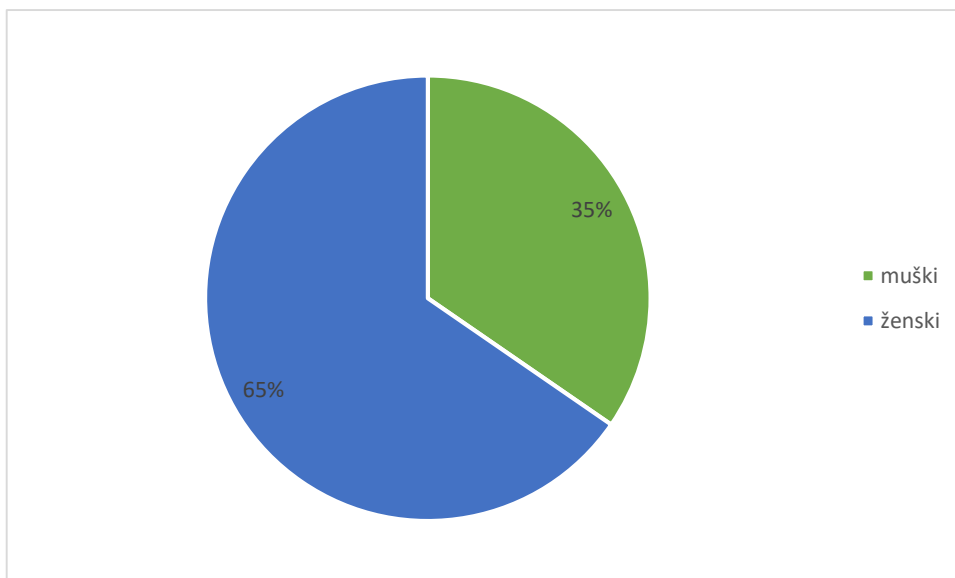
Sl. 5. Frekvencija odgovora zagrebačkih ispitanik na pitanje *Smatrate li da je Balkan dio Vašeg identiteta?*

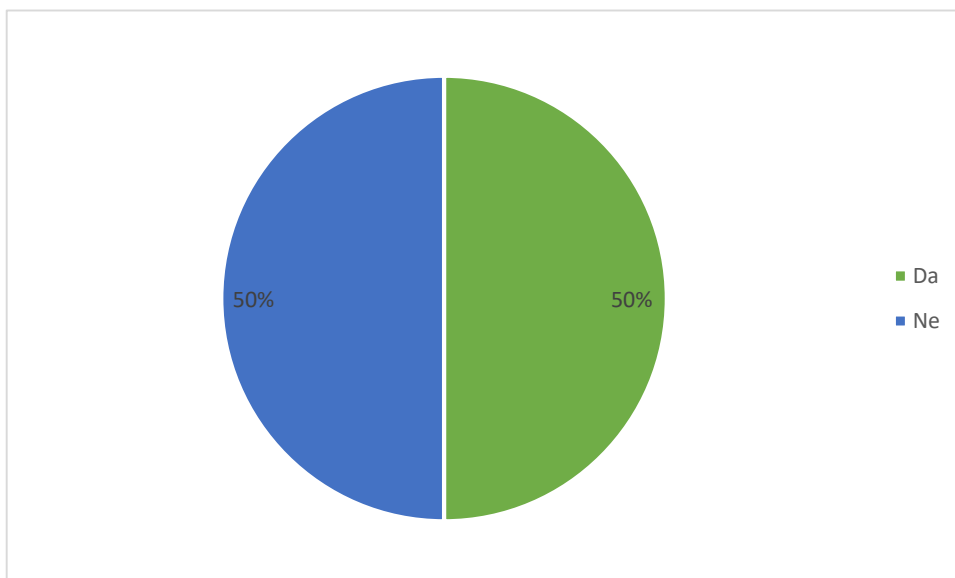
Sl. 6. Determiniranost pojma Balkan prema zagrebačkim ispitanicima

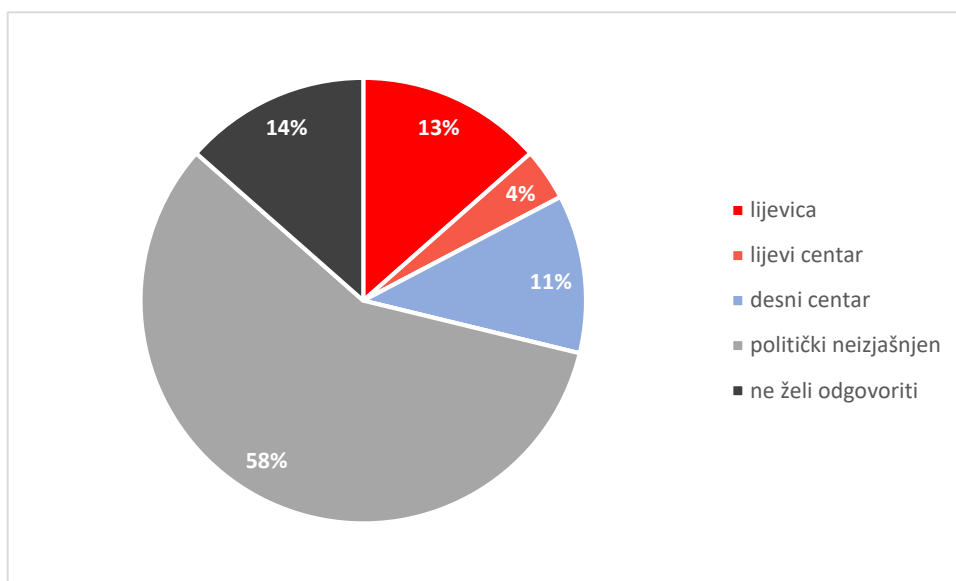
Sl. 7. Pripadnost određenih zemalja Balkanu prema zagrebačkim ispitanicima

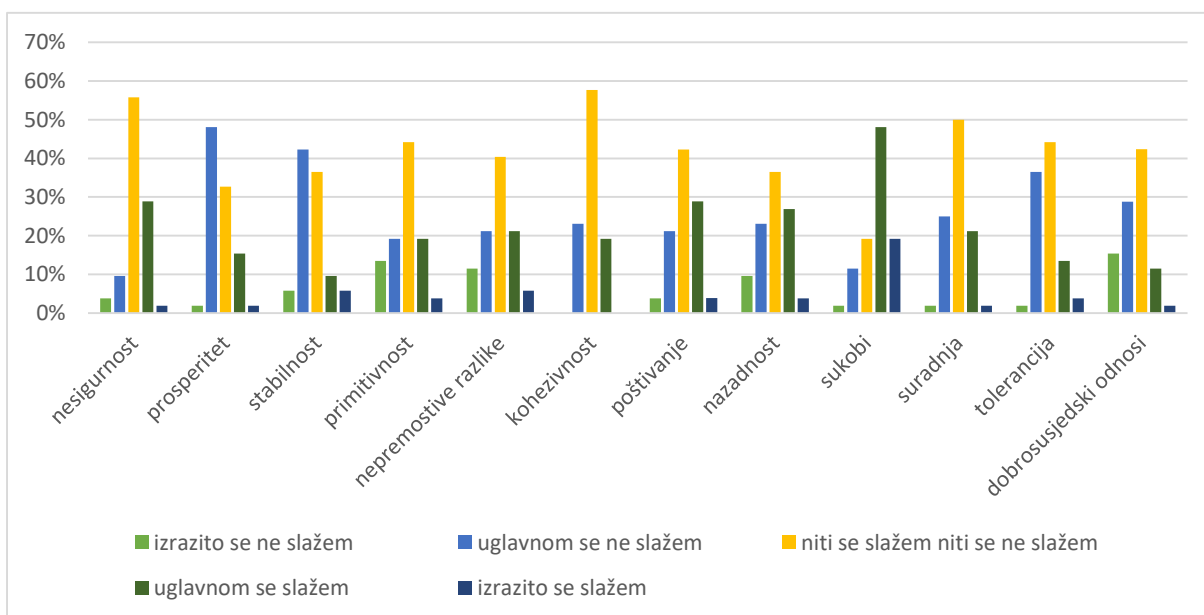
Sl. 8. Spolna struktura mariborskih ispitanika

Sl. 9. Frekvencija odgovora mariborskih ispitanika na pitanje *Smatrate li da je Balkan dio Vašeg identiteta?*

Sl. 10. Politično opredeljenje mariborskih ispitanika

Sl. 11. Stavovi mariborskih ispitanika prema ponuđenim riječima i sintagmama

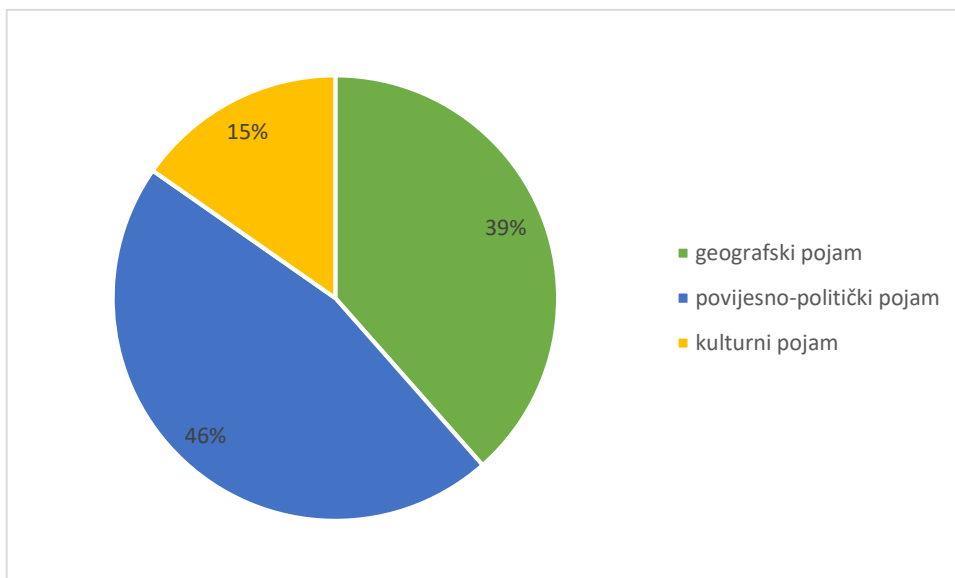
Tab. 2. Odgovori mariborskih ispitanika na pitanje
*Molimo Vas navedite do 5 riječi/sintagmi koji u Vama pobuđuje
 riječ Balkan.*

riječ/sintagma	broj pojavljivanja
glazba	27
ćevapi	22
more	18
hrana	16
Jugoslavija	15
rat	12
alkohol	10
planina	10
Bosna i Hercegovina	6
Srbija	6
Beograd	4
Jugoistočna Europa	4
odmor	4
poluotok	4
kajmak	3
Tito	3
bratstvo	2
Budva	2
burek	2
Crno more	2
jug	2
kriminal	2
Makedonija	2
napetosti	2
nerazvijenost	2
nestabilnost	2
obala	2
povijest	2
sunce	2
Albanija	1
Balkanci	1

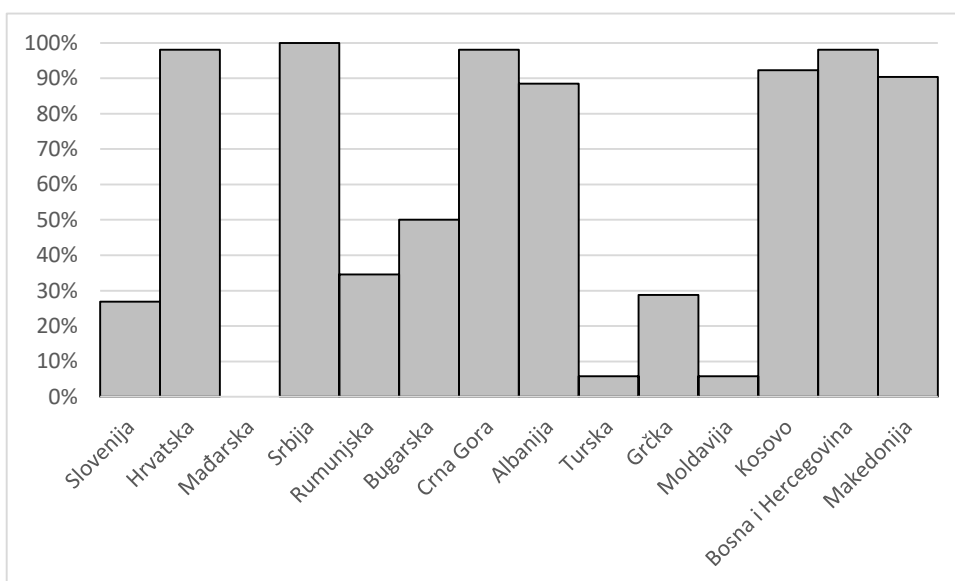
Bosanci	1
bure baruta	1
Crna Gora	1
dinamičan reljef	1
Dinaridi	1
dobar narod	1
droge	1
Hrvatska	1
islam	1
jezik	1
konflikti	1
košarka	1
krvoločnost	1
kultura	1
lijepo vrijeme	1
lokacija	1
Mediteran	1
Neda Ukraden	1
nemiri	1
nesigurnost	1
nesloga	1
niske plaće	1
nogomet	1
orijentalni hibrid	1
osmanski utjecaj	1
panslavizam	1
problemi	1
raznolikost	1
Sarajevo	1
siromaštvo	1
sporovi	1
stanovništvo	1
susjedstvo	1
temperamentni ljudi	1
tri vjere	1

Turci	1
turizam	1
Turska	1
Velika Srbija	1
Vera Nikolić	1
vručina	1
zabava	1
Zagreb	1
zločin	1

Izvor: Anketni upitnici

Sl. 12. Determiniranost pojma Balkan prema mariborskim ispitanicima

Sl. 13. Pripadnost određenih država Balkanu prema mariborskim ispitanicima

Sl. 14. Prostorni obuhvat Balkana prema slovenskim geografskim autorima (Zupančič, 2015: 16)

